

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

ŞEMSÜDDİN ES-SEMERKANDÎ'DE KİTÂB-I MUKADDES BAĞLAMINDA HZ.
MUHAMMED'İN PEYGAMBERLİĞİNİ İSPAT*

Tarık TANRIBİLİR
Öğretim Görevlisi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Osmaniye
Lecturer, Osmaniye Korkut Ata University Faculty of Theology, Osmaniye/Turkey
tariktanribilir@osmaniye.edu.tr
orcid.org/0000-0002-4276-9972
ror.org/03h8sa373

Esrâ HERGÜNER
Arş. Gör., Osmaniye Korkut Ata Ü. İlahiyat Fakültesi, Osmaniye
Research Assistant, Osmaniye Korkut Ata University Faculty of Theology, Osmaniye/Turkey
esraherguner@osmaniye.edu.tr
orcid.org/0000-0003-4861-520X
ror.org/03h8sa373

Öz

İnsanlık tarihinin başlangıcından itibaren herhangi bir dine sahip olmayan bir toplum bulunmamaktadır. İnsan, yaratılışına kodlanan inanma ihtiyacını Tanrı'ya yönelerek karşılamaktadır. Dolayısıyla tarihte ve günümüzde herhangi bir dine sahip olmayan insanlara ve toplumlara rastlanılmamaktadır. Semavî inanışlarda Tanrı, insanı yeryüzünde yalnız bırakmamış, mesajlarını insanlığa ulaştırması için peygamberler seçmiştir. Tanrı-insan iletişimde önemli bir kurum olan nübüvvet, kelim ilminin temel konularından biridir. Peygamberler, hakikat yolculuğunda insanlar için rehberlik yapmayı ve onları kurtuluşa erdirmeyi amaç edinmişlerdir. Ayrıca Tanrı, peygamberleri aracılığıyla yeryüzüne müdahalelerde bulunmaktadır. Bu inanç doğrultusunda insanlar, dünyada sıkıntıya düştüklerinde ya da acizliklerini hissettiklerinde Tanrı tarafından gönderileceğine inandıkları bir kurtarıcı beklentisine girmektedirler.

Dinler tarihi araştırmalarında yeryüzünde Şintoizm dışındaki neredeyse tüm dinlerde beklenen kurtarıcı inancı bulunmaktadır. Kurtarıcının vasıfları hakkında ortak benzerlikler bulunmakla birlikte ait olduğu dinin ortaya çıktığı sosyo-kültürel şartları ve coğrafi konumu itibarıyla farklılıklara da rastlanılmaktadır. Bu kurtarıcılar dünyada felaketlerin yaşandığı, ahlaken çöküntünün görüldüğü kaos ortamında ortaya çıkacaklardır. İnsanları bu kargaşa ortamından uzaklaştıracaklar, onlara mutluluk ve esenlik getirip kurtuluşa erdireceklerdir. Yahudilik ve Hristiyanlıkta da kurtarıcı inancı yer almakla birlikte Müslümanlar bu dinlerde beklenen kurtarıcının Hz. Muhammed olduğunu kabul etmektedirler. Hz. Muhammed'in önceki kitaplarda müjdelendiği inancına sahip olan Müslüman düşünürler, Kitâb-ı Mukaddes'ten konuya ilişkin deliller bulmaya çalışmışlardır.

* Bu makale, 26-28 Nisan 2019 Adana Çukurova II. Uluslararası Multidisipliner Çalışmalar Kongresi'nde aynı yazarlar tarafından sunulan "Kitâb-ı Mukaddes'te Hz. Muhammed'in Peygamberliğine Dair İşaretler (Şemsüddin es-Semerkandî Örneği)" adlı bildiriden genişletilerek ve geliştirilerek hazırlanmıştır.

Bu amaç doğrultusunda araştırmalarda bulunan İslâm âlimlerden birisi de Şemsüddîn es-Semerkindî (öl. 722/1322)'dir.

Şemsüddîn Muhammed b. Eşref el-Hüseynî es-Semerkindî hicri 7./13 asrın sonları ve 8./14. asrın ilk çeyreğinde Türkistan'da yaşamış önemli bir Türk-İslâm âlimidir. Semerkindî felsefe, mantık, matematik, münâzara, bahs ve astronomi gibi çeşitli alanlarda önemli eserler vermiş zengin yönlü bir ilim insanıdır. Şemsüddîn es-Semerkindî eserleriyle ilim ve felsefe tarihine adını yazdırmış önemli düşünürlerdendir. O, sisteminin merkezine mantık ilmini alarak hemen her alanda eleştirel ve analitik üslup benimsemiştir. Onun yapıcı eleştirileri, Yunan filozoflardan İslâm filozoflarına oradan da felsefî kelimeler temsilcilerine kadar birçok düşünürün fikirlerinin anlaşılması ve yorumlanmasında önemli bir işleve sahip olmuştur. Semerkindî, bütün bunların yanı sıra Hıristiyan ve Yahudi inanç sistemini, Seneviyye ve Mecûsiyye gibi dinleri, natüralist filozofların Allah-âlem ilişkisi öğretilerini de aklî ve naklî deliller ışığında eleştirmekten geri durmamıştır.

Aklî ilimlerde temayüz eden Semerkindî, ilâhiyat birikimiyle de kendisini göstermiştir. O, olağanüstü entelektüel ilgiyle Kitâb-ı Mukaddes'e ilişkin bazı anahtar kavramlar ve ilâhî kodları analiz ederek İslâm dininin peygamberi Hz. Muhammed'in sadakatiyle ilgili özgün çıkarımlarda bulunmaktadır. Semerkindî, Hz. Muhammed'in nübüvvetine işaret olarak değerlendirdiği kimi Tevrat ve İncil pasajlarını dil, mantık ve şeriat kuralları ekseninde yorumlayarak Hz. Muhammed'in müjdelenen son peygamber olduğu sonucuna varmaktadır. Onun bu konuda üzerine en çok eğildiği kavramsal çerçeve Paran dağı, Paraklit, Hz. Musa'ya teşbih ve İsmâiloğullarına verilen müjdelere oluşmaktadır. Semerkindî sözü geçen kavramlardan hareketle Hz. Muhammed'in zuhur ettiği coğrafya, sahip olduğu nitelikler ve soyuyla ilgili çıkarımlarda bulunur. Semerkindî ayrıca Hz. Muhammed'in meşruiyetinin temelini oluşturan diğer şeriatların nesih edilip yerine İslâm'ın ikame edilmesi ve onun evrensel bir peygamber olduğu gibi esaslara yönelik Ehl-i Kitap tarafından yöneltilen eleştirilere de cevap vermektedir. Semerkindî'nin önemli bir ayrıcalığı da onun iddialarını yalnızca teorik boyutta temellendirmeyip aynı zamanda Ehl-i Kitap önderleriyle fiili münazaralara da girişmesidir. Semerkindî, çoğu iddiasında tatmin edici analitik/burhânî bir tavır sergilese de bazı iddialarında ise karşı tarafı ilzama dayalı sofistik/cedelî bir yaklaşım sergilemektedir. O, genel anlamda beşâret geleneğine bağlı kalsa da muhakkik kimliğinin etkisiyle gelenek içerisindeki aynı delillere farklı bir perspektif ve güçlü bir muhakeme kazandırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Peygamberlik, Hz. Muhammed, Beklenen kurtarıcı, Beşâirü'n-nübüvve, Kitâb-ı Mukaddes, Şemsüddîn es-Semerkindî.

PROOF OF THE PROPHETHOOD OF THE PROPHET MUHAMMAD IN THE CONTEXT OF THE BIBLE IN SHAMSUDDİN AL-SAMARQANDĪ

Abstract

Since the beginning of human history, there has been no society that did not have any religion. Man meets his need to believe, encoded in his nature by turning to God. God has not left humans alone in their journey on earth, and from time to time, He has intervened in the world through his prophets. The prophethood, which constitutes one of the main subjects of theology, is an important institution in God-human communication. The messengers chosen by God convey to people the information that they received through revelation and offer teachings that will bring them to salvation. The idea of salvation by God when suffering or feeling helpless has driven people to the expectation of a savior.

Nearly all religions except Shintoism have the awaited savior belief in the world. Accordingly, the savior will emerge in an environment of chaos where disasters are experienced, and a moral collapse is observed. The expected savior will drive people away from this turmoil, bring them happiness, well-being, and lead them to salvation. Although there is a savior belief in Judaism and Christianity, Muslims claim that the awaited savior in these religions is Muhammad. Muslim thinkers who believe that Muhammad was heralded in previous scripts, tried to find evidence on the subject from the Bible. One of the Islamic scholars who did researches for this purpose is Shamsuddin al-Samarqandi.

Shamsuddin Mohammed b. Ashraf al-Husayni al-Samarqandi is an important Turkish-Islamic scholar who lived in Turkestan at the end of the 7th century and the first quarter of the 8th century. Samarqandi is a versatile scholar who produced important works in various fields such as philosophy, logic, mathematics, discussion,

debate and astronomy. Shamsuddin al-Samarqandi is one of the eminent scholars who have written his name in the history of science and philosophy with his works. He adopted a critical and analytical style in almost every field, putting the science of logic at the center of his system. His constructive criticisms had an important function in understanding and interpreting the ideas of numerous thinkers, from Greek philosophers to Islamic philosophers and representatives of philosophical theology.

In addition to all these, Samarqandi did not hesitate to criticize the Christian and Jewish belief systems, religions such as Sanawiyah and Zoroastrianism, and the teachings of the naturalist philosophers regarding the relationship between God and the world in the light of rational and scriptural evidence. Samarqandi, who distinguished himself in rational sciences, also showed himself with his background in theology. Due to his exceptional intellectual interest, he analyzes some key concepts and divine codes related to the Bible, making original inferences about the loyalty of Muhammad, the prophet of Islam. Samarqandi interprets some passages of the Torah and the New Testament, which he considers as signs of Muhammad's prophethood, in the axis of language, logic and the rules of shariah, and concludes that Muhammad is the last prophet to be announced. The conceptual framework that he mostly focuses on in this regard contains Mount Paran, Paraklite, comparison with Moses, and the good news given to the Ishmaelites. Samarqandi makes inferences about the environment in which Muhammad appeared, his qualities, and his lineage, based on the aforementioned concepts. Samarqandi also responds to the criticisms raised by the Ahl al-Kitab about the principles, such as the abolition of other religious rules constituting the basis of Muhammad's legitimacy and establishment of Islam instead, and him being a universal prophet. An important privilege of Samarqandi is that he not only grounds his claims on a theoretical scale but also engages in debates with the leaders of the Ahl al-Kitab. Although Samarqandi exhibits a satisfactory analytical attitude in most of his claims, he displays a sophisticated approach based on the method of coercion (ilzām) in some of his claims. Although he adheres to the tradition of beshair al-nubuwwah in general, he gives a different perspective and strong reasoning to the same evidence within the tradition with the effect of his identity as a verifier (muhaqqik).

Keywords: Kalām, Prophethood, Muhammad, Awaited savior, Beshāir al-nubuwwah, Bible, Shamsuddin al-Samarqandi.

Atf / Cite as: Tanrıbilir, Tarık – Hergüner, Esra. “Şemsüddîn es-Semerkindî’de Kitâb-ı Mukaddes Bağlamında Hz. Muhammed’in Peygamberliğini İspat”. *Kader* 18/2 (Aralık 2020): 617-641. <https://doi.org/10.18317/kaderdergi.810849>

Giriş

İnsan, yeryüzü yolculuğuna başladığı andan itibaren kendisine kodlanmış olan inanma duygusunun da etkisiyle aşkın bir varlık arayışına girişmiştir. Bu arayışın sonucunda yaratıcı bir Tanrı’ya yönelme söz konusudur. Dolayısıyla tarihte ve günümüzde herhangi bir dine sahip olmayan insanlara ve toplumlara rastlanılmamaktadır. İlahî dinlerde Tanrı, insanla olan iletişimini peygamberler aracılığıyla sağlamaktadır. Tanrının seçmiş olduğu bu elçiler, insanlara vahiyyle aldığı bilgileri iletmekte ve onları kurtuluşa erdirecek öğretiler sunmaktadır. Bu vazifeyle görevlendirildiği kabul edilen ilk peygamber Hz. Âdem’dir. Onun bu vasfı tüm semavî dinler tarafından onaylanmaktadır. Son peygamber hususunda ise ilâhî dinler arasında birlik söz konusu değildir. İslâm dininin son peygamber olarak bildirdiği ve onunla nübüvvet kurumunun nihayete erdiği elçi Hz. Muhammed’dir. Ancak Yahudiler ve Hıristiyanlar tarafından onun nübüvveti inkâr edilmektedir.

Peygamberler, geldikleri toplumlarda görevlerinin hakikatini kanıtlamak amacıyla birtakım mucizeler göstermişlerdir. Hz. Muhammed’in en büyük mucizesi ise Kur’ân

olarak değerlendirilmektedir. Akli mucize olarak kabul edilen Kur'ân dışında onun geçmiş peygamberler tarafından müjdelenmesi de akli mucizelerine dâhil edilmektedir. Hz. İsa tarafından önceden müjdelendiği Kur'ân'da açıkça belirtilmektedir.

İslâm devleti sınırlarının genişlemesiyle birlikte Müslümanların Ehl-i Kitap'la olan iletişimleri de artmıştır. Müslümanlar, Ehl-i Kitap'ın Hz. Muhammed'in peygamberliğini inkâr etmeleri karşısında onun nübüvvetinin gerçek olduğunu savunmaya çalışmışlardır. Bu mücadelelerin temelinde ise Kur'ân'da Hz. Muhammed'in önceki kitaplarda müjdelenmesi yatmaktadır.¹ Bu doğrultuda İslâm düşünürleri kutsal metinlerdeki pasajlardan yola çıkarak Hz. Muhammed'in peygamberliğini kanıtlamak istemişlerdir. Hz. Muhammed'in önceki kitaplarda bildirilmesi *beşâirü'n-nübüvve* terkipleriyle kavramsallaşmıştır. Çalışmamızda bu kavram irdelenecek, Hz. Muhammed'in nübüvvetinin müjdelenmesiyle ilişkilendirilen beklenen kurtarıcı inancının dinlerdeki tezahürü hakkında bilgi verilecek ve en nihayetinde de Şemsüddîn es-Semerkindî'nin Tevrat ve İncil pasajlarını yorumlayarak Hz. Muhammed'in önceki kitaplarda müjdelenmesine dair değerlendirmelerini inceleyeceğiz.

1. Beşâirü'n-Nübüvve

Beşâir, kelimesi sevinmek, müjdelemek ve sevindirmek anlamına gelen beşere fiilinden türeyen bişare sözcüğünün çoğul halidir. Bişare, iyi haber ve müjde anlamını da taşımaktadır.² Cürçânî (öl. 471/1078-79) beşâret sözcüğünü yüzü değiştirecek nitelikte doğru her haber olarak tanımlamaktadır. Ayrıca bu kelimenin iyi ve kötü haber için kullanılabileceğini ancak iyi haber manasında kullanımının daha yaygın olduğunu dile getirmektedir.³ Dolayısıyla bu kelimenin olumlu bir anlam taşıdığını söylemek mümkündür. Terkinin diğer sözcüğü nübüvve ise Hz. Muhammed'e hasredilmiştir. İstilâhi bakımından beşâirü'n-nübüvve, Hz. Muhammed'in nübüvvetinin haber verilmesi ve onun peygamberliğinin doğrulanmasını kanıtlayan mucizeler, belgeler, farklı hâdiseler ve haberlerdir.⁴

Beşâirü'n-nübüvve aynı zamanda bir literatürü de ifade etmektedir. Bu literatür Hz. Muhammed'in nübüvvetinin önceki kutsal kitaplarda müjdelendiğini haber veren metinler ve bu konuya dair yazılan eserleri kapsamaktadır. Hz. Muhammed'in

¹ Kur'ân Yolu (Erişim 14 Ekim 2020), es-Saf 61/6; el-En'âm 6/20; el-Bakara 2/146.

² Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut, Dâru's-Sadır, trs), "bşr", 4/59; Muhammed Fuâd b. Abdilbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, çev. Mahmud Çanga (İstanbul: Timaş Yayınları, 2016), 88; Mehmet Aydın, "Beşâirü'n-nübüvve", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/192.

³ Seyyid Şerif el-Cürçânî, *Mücemu't-târifât*, thk. Muhammed Sıddık el-Minşevî, (Kahire: Dâru'l-Fazilet), "bişâre", 42.

⁴ Aydın, "Beşâirü'n-nübüvve", 5/192; Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2009), "Beşâirü'n-nübüvve", 50; Fadıl Aygân, *Son Peygamberi Müjdelemek Beşâirü'n-nübüvve*, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2013), 29.

peygamberliğinin ispatına dair kaleme alınan eserler için a'lâmü'n-nübüvve ve delâilü'n-nübüvve gibi kavramlar da kullanılmaktadır.⁵

Beşâirü'n-nübüvve kavramının çıkış noktası olarak Kur'ân-ı Kerim gösterilir. Nitekim Kur'ân'da son peygamber olan Hz. Muhammed'in Hz. İsa tarafından önceden bildirilmesi⁶ bu görüşün kaynağı sayılmaktadır.⁷ Yine onun nübüvvetinin Tevrat ve İncil'de bildirildiğini ve kitap ehlinin onu kendi çocukları gibi tanıdığını ifade eden ayetler de bulunmaktadır.⁸ Bu ayetler baz alınarak, İslâm'ın ilk döneminde Hz. Muhammed'in nübüvvetinin önceden müjdelendiğine dair bilgilerin karşılığı, Yahudi ve Hıristiyan kutsal metinlerinde aranmıştır. Beşâirü'n-nübüvve hususu Ehl-i Kitap'la yapılan polemiklerde tahrifât probleminde sonraki en önemli konu sayılmaktadır.⁹ İslâm devletinin sınırlarının, Ehl-i Kitap mensuplarının yaşadığı coğrafyayı kapsayacak şekilde genişlemesiyle beşâirü'n-nübüvve hususuna dair tartışmalar giderek çoğalmıştır. Sonraki dönemde ise beşâret konusu Ehl-i kitap ile Müslümanlar arasında tartışılan önemli konulardan biri haline gelmiştir.¹⁰ İki grup arasında büyük önem arz eden bu tartışma konusunda İslâm âlimleri tarafından müstakil eserler de kaleme alınmaya başlamıştır.

Beşâret konusuna dair ilk müstakil eser Ali b. Rabben et-Taberî'ye (öl. 251/865) ait olan *ed-Dîn ve'd-devle fî isbati nübüvveti Muhammed*'dir. Taberî'nin bu eseri Fuat Aydın tarafından dilimize çevrilmiştir.¹¹ Klasik döneme ait bir diğer eser olarak Saîd b. Hasan el-İskenderânî'nin (öl. 720/120) *Mesâlikü'n-nazar fî nübüvveti seyyidi'l-beşer* gösterilebilir. Modern dönemde de beşâret konusuyla ilişkili birçok eser kaleme alınmıştır. Bunlardan bazıları Rahmetullah el-Hindî'nin (öl. 1328/1891) *İzhârü'l-hak*, Abdülahad Dâvud'un (öl.1930?) *Muhammed in the Bible*, Hüseyin el-Cisr'in (öl. 1326/1909) *er-Risâletü'l-Hamîdiyye*, Ahmet Mithad Efendi'nin (öl. 1330/1912) *Beşâir-i sîdk-ı nübüvvet-i Muhammediyye*, M. H. Durrânî'nin *Muhammad: The Biblical Prophet*, Ahmed Hicâzî es-Sekka'nın *el-Bişâre bi-nebiyyi'l-İslâm fî't-Tevrât ve'l-İncil*, Mevlânâ Abdülhak Vidyarthi'nin *Muhammad in World Scriptures*, Kais el Kalby'nin *Prophet Muhammad the last messenger in the Bible*, Jamal Badawi'nin *Muhammed in the Bible* ve Ahmet Deedat'ın *What the Bible says About Muhammad*'dir.¹²

Hz. Muhammed'in peygamberliğinin müjdenmesine dair müstakil eserler haricinde kelâm kitaplarında da bu konuya dair bilgilere rastlanılmaktadır. Beşâirü'n-nübüvve konusunun kelâm kitaplarında yer almasının sebebi, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin

⁵ Aydın, "Beşâirü'n-nübüvve", 5/192; Topaloğlu-Çelebi, "Beşâirü'n-nübüvve", 50.

⁶ es-Saf 61/6.

⁷ Ayğın, *Son Peygamberi Müjdelemek*, 17.

⁸ el-En'âm 6:20; el-Bakara 2/146.

⁹ Mehmet Aydın; *Müslümanların Hristiyanlara Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 184.

¹⁰ Ayğın, *Son Peygamberi Müjdelemek*, 18; Aydın, *Müslümanların Hristiyanlara Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, 185.

¹¹ Bk. Ali b. Rabben et Taberî, *Yahudi ve Hristiyan Kutsal Kitaplarındaki Hz. Muhammed'in Peygamberliğinin Delilleri*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2012).

¹² Ayğın, *Son Peygamberi Müjdelemek*, 20.

ispatını sağlama hususunda delil olarak öne sürülmesidir. Eserlerinde beşâret konusuna yer veren İslâm kelâmcılarından biri de Şemsüddîn es-Semerkindî'dir. Semerkandî, es-*Sahâifü'l-ilâhiyye* adlı çalışmasında Hz. Peygamber'in nübüvvetinin önceki kitaplarda yer alması hususuna değinmiştir. Çalışmamızda Semerkandî'nin beşâirü'n-nübüvve konusuna yönelik düşüncelerini incelemeye başlamadan önce Hz. Muhammed'in kutsal kitaplarda müjdelenmesiyle ilişkilendirilen kurtarıcı beklentisine değinmek istiyoruz.

2. Kurtarıcı Beklentisi ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği

İnsan yaratılışı gereği inanma duygusuna sahip bir varlıktır. Nitekim tarih içerisinde herhangi bir inanca sahip olmayan insanlara ve toplumlara rastlanılmamaktadır. Aşkın bir varlığa inanma duygusuna sahip olan kişiler bu sayede mutluluğa ve kurtuluşa erişeceklerini düşünmektedir. Aciz bir varlık olan insanlar, çaresiz kaldıklarında veya sıkıntılarla karşılaştıklarında yaratıcı varlığın kendilerine yardım edeceği inancına sahiptirler. Bu yardım bazen Tanrı'nın göndereceği kurtarıcı vasıtasıyla gerçekleşecektir. Nitekim dinî öğretilerde kişinin başkası tarafından kurtarılma ilkesi de öne sürülmektedir.¹³ Dinler tarihi araştırmalarında değişik din ve kültürlerde, farklı isimleri bulunan kurtarıcıların olduğu görülmektedir.¹⁴

Beklenen kurtarıcı inancı Şintoizm dışındaki neredeyse tüm dinlerde bulunan ortak bir fenomendir. Kurtarıcının vasıfları hakkında ortak benzerlikler bulunmakla birlikte ait olduğu dinin ortaya çıktığı sosyo-kültürel şartları ve coğrafi konumu itibariyle farklılıklara da rastlanılmaktadır. En eski kurtarıcı beklentisinin Sümerlere kadar uzandığını söylemek mümkündür. Nitekim Sümer yazıtlarında bu inanca dair kalıntılar da bulunmaktadır. Yine Sümer şairleri tarafından Kral Ur-Nammu ve diğer hükümdarlar için abartılı söylemler içeren birçok ilâhi kaleme alınmıştır. Yazılan ilâhilerde kralların sahip olduğu karakterlerden bahsedilmeyip halkın özlemini içerdiği ve hayalini kurduğu Sümerli kurtarıcı tipi çizilmiştir. İlâhilerde bahsedilen krallar doğuştan insan ve Tanrı olarak iki şekilde düşünülmüştür.¹⁵ Kralların gerçek ebeveynlerinin isimlerine de nadiren değinilmektedir. Onların Tanrısal yönlerine dair ifadeler kısa olup, bazen çelişkiler barındırmaktadır. Bu şairler ilâhilerde kralların soyu hakkında da bilgi vermektedirler. Örneğin Kral Hammurabi (M.Ö. 1728-1686), babasının Marduk olmasıyla övülmüştür.¹⁶ Sümerlerde mehdiliğini ilan eden ilk hükümdarın Kral I. Sargon (M.Ö. 2350 yılları) olduğu öne sürülmektedir.¹⁷ Hammurabi'nin de kurtarıcı olduğuna inanılmaktadır.¹⁸

¹³ Joachim Wach, "Dinler Tarihi ve Din Felsefesinde Kurtarıcı ve Kurtuluş", çev. Ali Coşkun, *Mesih Beklerken: Mesihçi ve Millenarist Haberler*, ed. Ali Coşkun, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003), 146.

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Ekrem Sarıkçıoğlu, *Dinlerde Mehdi ve Mesih Tasavvuru*, (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2017).

¹⁵ Samuel Noah Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, (İstanbul: Kabaıcı Yay., 1998), 331.

¹⁶ Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, 331.

¹⁷ Aydın, "Beşâirü'n-nübüvve", 5/192.

¹⁸ Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, (Isparta: Fakülte Yayıncılık, 2011), 235.

Kurtarıcı inancı Sümerler'in yanı sıra ilkel kabileler de görülmektedir. Yeni Gine kabilesi Mensren, Aztek kabilesi Quetzalcoatl, Algonkin kabilesi Tsakabec, Manomi kabilesi ise Manubush isimli kurtarıcıyı beklemektedirler. Eski Mısır'da beklenen kurtarıcı ise Ameni'dir. Bu kurtarıcılar ortaya çıkmadan önce kaos ortamı yaşanmaktayken onların etkisiyle bu ortam yerini huzur ve mutluluğun hüküm sürdüğü atmosfere bırakacaktır.¹⁹

Son kurtarıcı inancının görüldüğü dinler arasında Hint dinleri de bulunmaktadır. Hinduizm'deki beklenen kurtarıcı Kalki'dir. O, yeryüzüne geldiğinde dünyayı ahlaksızlık ve kargaşadan arındıracak, insanları mutluluğa eristirecektir.²⁰ Kurtarıcı Kalki'nin annesi ismi Somti/Sumatri, babasının adı ise Vişnuyasa'dır.²¹ Somti emin olunan kişi manasına gelmekte olup Vişnuyasa da Allah'ın kulu anlamındadır.²² On bin kişilik orduyla düşmanlarına meydan okuması, çokça yoldaşa sahip olması ve bu yoldaşlarıyla beraber hareket edecek olması beklenen kurtarıcı Kalki'nin özellikleri arasında aktarılmaktadır.²³

Yukarıda anlatılan özelliklerinden dolayı Muhammed Hamidullah (öl.2002), Hz. Muhammed'in Hinduizm'deki beklenen kurtarıcı olduğunu iddia etmektedir. Hamidullah, Kalki'nin anne babasının ismi ile Hz. Muhammed'in ebeveynlerinin isimlerini benzer bulmaktadır. Ona göre Kalki'nin üç yüz kişi ve on bin kişiyle yapacağı savaşlar, Hz. Muhammed'in Bedir Savaşı ve Mekke zaferiyle bağdaşmaktadır. Hamidullah, kurtarıcının anlatıldığı Puranalar kitabının kelime anlamının da eskilerin yazıları manasında olduğunu aktarmakta ve bu bilginin Şuarâ sûresi 196. ayetteki *eskilerin yazıları* deyimiyile benzeştiğini dile getirmektedir.²⁴

Beşâirü'n-nübüvve hususunda müstakil bir eseri bulunan Vidyarthi de aynı görüşü savunmaktadır. O, bazı Hindu kutsal metinlerinde bahsedilen kurtarıcının özellikleriyle Hz. Muhammed'in vasıflarını ilişkilendirmektedir. Vidyarthi'ye göre Puranalar arasında kabul edilen ve istikbalde vuku bulacak olaylardan bahseden bölüm Bhavisha Puran'da Hz. Muhammed'in özellikleri zikredilmiştir. Bu metinde Malekhalı, yani yabancı bir bölgede yaşayan, yabancı bir lisan konuşan ruhsal bir öğretmenin ortaya çıkacağı bildirilmektedir. Bu ruhsal bilgin kendi yoldaşlarıyla zuhur edecek ve onun adı Muhammed olacaktır. Raja, Arap olan bu kişiyi Panchgavya ve Ganj nehrinde yıkayacak ve ona bağlı kalacağına dair söz verecektir.²⁵

¹⁹ Ekrem Sarıkçıoğlu, *Dinlerde Mehdi ve Mesih Tasavvuru*, (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2017), 16, 17, 67, 33-43; Osman Cilacı, "Manzren", *Dinler ve İnançlar Terminolojisi*, (İstanbul: Damla Yayınevi, 2001), 230; "Quetzalcoatl", 297; "Ameni", 28.

²⁰ Cemil Kutlutürk, *Hinduizm'de Avatar İnanç*, (Ankara: Otto Yayıncılık, 2017), 150.

²¹ Sarıkçıoğlu, *Dinlerde Mehdi ve Mesih Tasavvuru*, 68; Muhammed Hamidullah, *Aziz Kur'an*, çev. Abdülaziz Hatip-Mahmut Kanık, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2017), 522; Ayğan, *Son Peygamberi Müjdelemek*, 42.

²² Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 522; Ayğan, *Son Peygamberi Müjdelemek*, 42.

²³ Ayğan, *Son Peygamberi Müjdelemek*, 41; Abdul Haque Vidyarthi, *Muhammad in World Scriptures*, (Lahore: Din Muhammadi Press, 1975) 3/1134; 1187.

²⁴ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 522.

²⁵ Bhavişya Purana; Prati Sarg Parv III; 3, 3, 5-6; naklen Abdul Haque Vidyarthi-U.Ali, *Doğu Kutsal Metinlerinde Hz.Muhammed*, çev. Kemal Karataş (İstanbul: İnsan Yayınları, 1997), 35.

Hindistan'da etkin dinlerden biri olan Budizm'de de kurtarıcı inancı yer almaktadır. Budizm'in kurucu rolündeki Buda Şakyamani, kurtarıcının geleceğini haber vermiştir.²⁶ Budizm'de beklenen kurtarıcının adı Maitreya/maytreya'dır. Maytreya kelime anlamı olarak merhametli, sevimli, mesut, hamd eden ve rahmet manasındadır.²⁷ Kurtarıcı şu an Tusitya cennetinde yaşamaktadır.²⁸ Maytreya, gelmeden önce dünya, kötülüklerin ve zulmün çoğaldığı yer olarak tasvir edilmektedir. Bu dönemde insanların ömürleri oldukça kılacak ve yeryüzünde tek bir Buddha bile kalmayacaktır. Kurtarıcı Maytreya geldiğinde insanlar her türlü kötü ortamdan uzak bir yaşantıya sahip olacak ve huzur içerisinde yaşayacaklardır.²⁹

Hamidullah, Hz. Muhammed'in önceki kitaplarda müjdelendiği ayeti³⁰ yorumlarken Budizm metinlerinin de bahsedilen kitaplara dâhil edildiğini iddia etmektedir. O, Guatama Buda'nın önceden haberini verdiği kurtarıcının Hz. Muhammed olduğunu savunmaktadır.³¹

Budizm'deki kurtarıcı Maytreya'nın isminin Arapça karşılığının *rahmet* olduğu kabul edilmektedir.³² Hz. Muhammed'in âlemlere rahmet olarak gönderilmesi³³ sebebiyle onun bu vasfının Maytreya ismiyle benzeştiği düşünülmektedir. Yine Hz. Muhammed ve kurtarıcı Maytreya'nın dinî misyonlarının benzer surette olması bu iki kişinin aynı şahıs olacağı düşüncesine götürmüştür.³⁴

Kurtarıcı inancının yer aldığı kadim dinlerden biri de Zerdüştlük/Mecûsîlik'tir. Zerdüştlük'teki kurtarıcının adı Saoşyant'tır. Kurtarıcının ismi Avesta'da Saoşyant Pehlevicede ise Soşyant ve Soşyans olarak bilinmektedir. Saoşyant'ın kelime manası kurtarıcı, yararlı, din önderi ve yardım edendir.³⁵ Zerdüştlüğün kutsal kitabı Avesta'da ondan açıkça bahsedilmektedir. Kurtarıcının vasıflarından biri olarak kaderi bilmesi aktarılmaktadır.³⁶ Kurtarıcı Saoşyant diğer kurtarıcılar gibi dünyada maddî ve manevî anlamda kötülüklerin zirveye eriştiği dönemde ortaya çıkacaktır.³⁷ Saoşyant, dünyaya yeniden düzen getirecektir.³⁸ O, yeryüzünde iyiliğin egemen olmasını sağlayacaktır.³⁹

²⁶ Sarıkçıoğlu, *Dinlerde Mehdi ve Mesih Tasavvuru*, 104.

²⁷ Sarıkçıoğlu, *Dinlerde Mehdi ve Mesih Tasavvuru*, 19; Cilacı, "Maitraya", 226.

²⁸ Alan Sponberg, "Maitreya", *Encyclopedia of Buddhism*, ed. Robert E. Buswell, Jr, (United States of America: Macmillan Reference USA, 2003) 1/507.

²⁹ Saya U Chit Tin, *The Coming Buddha Ariya Metteyya*, (Sri Lanka: The Wheel Publication, 1992), 16, 18, 19.

³⁰ eş-Şuarâ 26/196.

³¹ Aziz Kur'ân, Muhammed Hamidullah, eş-Şuarâ 26/196.

³² Vidarthi-Ali, *Doğu Kutsal Metinlerinde Hz. Muhammed*, 100.

³³ el- Enbiyâ 21/107.

³⁴ Ekrem Sarıkçıoğlu, "Buda Dininde Mehdi İnancı ve Buda'dan Bir Rivayet", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (1980), 77; Hamidullah, Aziz Kur'ân, 522; Saya U Chit Tin, *The Coming Buddha Ariya Metteyya*, (Sri Lanka: The Wheel Publication, 1992), 16.

³⁵ Nimet Yıldırım, *İran Mitolojisi*, (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2012), 539.

³⁶ Avesta (İstanbul: Avesta Basın Yayın, 2012), Spentamamyuş Gatha:48/ 9.

³⁷ Sarıkçıoğlu, *Dinlerde Mehdi ve Mesih Tasavvuru*, 29-30, 37.

³⁸ Avesta; 13. Frawardın Yasht: 1/17.

³⁹ Şinasi Gündüz; "Mecûsîlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 8/279.

Halkı ayağa kaldıracağı belirtilen Saoşyant'ın⁴⁰ hâkimiyeti bin sene sürecektir. Görevini tamamlayan kurtarıcı, evreni Tanrı Ahura Mazda'ya devredecektir.⁴¹

Hz. Muhammed'in birçok öğretisinin Zerdüşt öğretisiyle uyuşmasından dolayı kurtarıcı Saoşyant'ın Hz. Muhammed olduğu savunulmaktadır.⁴² Saoşyant'ın isminin âlemlere rahmet ve övülen anlamına geldiği iddiaları da Hz. Muhammed'in vasıflarıyla eşleştirilmektedir.⁴³ Bu gibi sebeplerden dolayı Zerdüştlük'teki kurtarıcının Hz. Muhammed olduğu düşüncesi savunulmuştur.⁴⁴

Kurtarıcı inancına rastlanılan bir diğer din Sâbîlik'tir. Bu dinde âhir zamanda gelmesi beklenen kurtarıcının adı Praşai Siva'dır. Praşai Siva, son kral, son savaşçı anlamındadır.⁴⁵ Dünyanın sonunun geldiğini gösteren üç alamet⁴⁶ beklenmekte ve bu alametler gerçekleşince kurtarıcı ortaya çıkacaktır.⁴⁷ Praşai Siva, dünyaya hâkim olacak ve altın bir dönem başlatacaktır. Onun krallığında dünyada adalet, mutluluk ve huzur egemen olacaktır.⁴⁸

Beklenen kurtarıcı inancının görüldüğü dinlerden birisi Yahudilik'tir. Yahudilik'te Musa b. Meymûn tarafından belirlenen inanç esasları arasında kurtarıcı/mesih inancı yer almaktadır.⁴⁹ Beklenen kurtarıcı Mesih'tir. Mesih kelimesi elle sıvazlamak, yağ sürmek ve yağla meshetmek anlamındadır. İstîlâh olarak ise yağ sürülmek veya yağla meshedilerek bir işe hasredilen, dinî bir görevi gerçekleştirmek için elverişli hale getirilen, Tanrı'nın kutsal bir görevle görevlendirilmiş olduğu kişi manasındadır.⁵⁰

Mesih kelimesi Eski Ahit'te Tanrı'nın göndereceği kurtarıcı anlamını tam olarak ifade etmemektedir. Nitekim Eski Ahit metinlerinde Davud soyuna bağlı bir kurtuluş ya da belirli bir kurtarıcı ismi belirtilmeksizin gelecek dönemde beklenen mutluluk ve kurtuluş döneminden bahsedilmektedir. Dolayısıyla bu çerçevede bir mesih ve mesihî dönem anlatılarına rastlanılmaktadır. Musa'nın liderliğiyle Mısır'dan çıkış⁵¹ olayının gelecekteki kurtuluş için örnek gösterilmesi, Davud soyunun devamlılığı,⁵² Yakub ve soyunun

⁴⁰ Avesta; 13. Frawardın Yasht 18/129.

⁴¹ Şinasi Gündüz, "Saoşyant", *Din ve İnanç Sözlüğü*, (Konya: Vadi Yayıncılık, 1998), 332.

⁴² Vidyarthi- Ali, Doğu Kutsal Metinlerinde Hz. Muhammed, 100.

⁴³ Hamidullah, *Aziz Kur'ân*, 522.

⁴⁴ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, (Ankara: İmaj İç ve Dış Ticaret A.Ş., 2003), 1/85; Aydın, "Beşâirü'n-nübüvve", 5/192.

⁴⁵ Şinasi Gündüz, *Sâbîler Son Gnostikler*, (İstanbul: Vadi Toplum Yay., 2016), 155.

⁴⁶ Beklenen üç alamet: Yıldız kayması, yedi denizin sularının kırmızı akması ve büyük bir fırtınanın çıkmasıdır.

⁴⁷ Gündüz, *Sâbîler Son Gnostikler*, 155; Şinasi Gündüz, "Sabiilik", *Yaşayan Dünya Dinleri*, ed. Şinasi Gündüz, (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 486-487.

⁴⁸ Gündüz, *Sâbîler Son Gnostikler*, 156; Gündüz, "Sabiilik", 486-487.

⁴⁹ Abdurrahman Küçük vd., *Dinler Tarihi*, (Ankara: Berikan Yayınları, 2015), 147-148.

⁵⁰ Jacques Waardenburg, "Mesih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2004) 29/306.

⁵¹ *Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur İncil* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi -Yeni Yaşam Yayınları, 2019), Say.24:7-8.

⁵² 2.Sa.7:8-16.

kutsanması⁵³ gibi söylemler mesih beklentisinin kaynağı olarak gösterilebilir.⁵⁴ Yahudilik'te mesih inancı her ne kadar krallık döneminden sonra ortaya çıkmış olsa da daha erken dönemlerde bu kurtarıcı inancının oluşmasını sağlayan birtakım hadiseler yaşanmıştır. Yahudi tarihinde yaşanan acı ve sıkıntı veren olaylar kurtuluş anlayışını büyük ölçüde etkilemiştir. Geçmişte büyük sıkıntıların yaşanmasından dolayı Yahudi toplumunda gelecekte büyük bir mutluluk ve kurtuluş umudu beklentisi bulunmaktadır. Kurtarıcı Mesih beklentisi de Altın Çağ düşüncesinin yansımasıdır. İsrail halkının parlak bir geçmişe sahip olmaması onları parlak bir gelecek anlayışına itmştir. Bu manada Musa peygamber ilk kurtarıcı kabul edilmektedir. Musa peygamber, Yahudi halkını maddi sıkıntılardan, kölelikten, cehaletten ve manevi esaretten kurtarmıştır. Dolayısıyla Mısır'dan çıkış ile Yahudi halkının gelecekte kurtarılması arasında bir bağ kurulmaktadır. Musa peygamber ilk kurtarıcı, Mesih ise Yahudi toplumunun son kurtarıcısıdır. Gelecek olan kurtarıcıdan da Musa peygamber gibi birtakım özelliklere sahip olması beklenilmektedir.⁵⁵

Beklenen Mesih, gelmeden önce karanlık bir ortam tasavvur edilmektedir. Kudüs, harap ve hayvanların barındığı bir yere dönüşecektir.⁵⁶ Toplumda birtakım bozulmalar ortaya çıkacaktır. İnsanlar günah işlemeyi sıradanlaştıracak, günah işlemekten çekinenler Tevrat âlimleri tarafından bile hâkir görüleceklerdir.⁵⁷ Böylesi bir ortamda beklenen kurtarıcı Mesih, Beytlehem doğacaktır. İsrail'i Tanrı adına yönetecektir.⁵⁸ Tanrı Yahve, kurtarıcı Mesih'i evladı misali sahiplenmektedir.⁵⁹ Mîkâil onun doğumundan tüm dünyayı haberdar edecektir.⁶⁰

Kurtarıcı Mesih'in Kral Davud'un soyundan olması beklenilmektedir.⁶¹ Beklenen kurtarıcı, Davud'un tahtına oturacaktır. Mesih'in insanlara getirdiği barış, süreklilik arz edecektir. Mesih'in krallığı, doğruluk ve adaletten yana olacaktır.⁶² Dolayısıyla Kurtarıcı Mesih'in dönemi İsrail'in barış içinde yaşadığı bir ortam olarak tasvir edilebilir. Dünyaya doğruluğu yayacak olan kurtarıcı Mesih, barış ve esenliği sağlayacaktır.⁶³ Öyle ki vahşi hayvanlar, zarar verme mekanizmalarını kaybedecek,⁶⁴ kurtla kuzunun bir arada yaşayacağı bir ortam söz konusu olacaktır.⁶⁵ Mesih'in çağında insanların ömrü uzayacak,

⁵³ Yar.49:1-28.

⁵⁴ Ayğan, *Son Peygamberi Müjdelemek*, 71.

⁵⁵ Julius H. Greenstone, *The Messiah Idea in Jewish History*, (Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1906), 14, 15, 17.

⁵⁶ Yşa.32:14.

⁵⁷ İbrahim Sarmış, *Hız. İsa ve Mesih İnancı*, (İstanbul: Düşün Yay., 2015), 94.

⁵⁸ Mik. 5:2.

⁵⁹ Mez. 2:2.

⁶⁰ Sarıkçıoğlu, *Dinlerde Mehdi ve Mesih Tasavvuru*, 41.

⁶¹ Yşa. 7:14-16; Yer. 23:5-6.

⁶² Yşa. 9:7.

⁶³ Yşa. 2:4; 60:18.

⁶⁴ Lev. 26: 6; Yşa. 35:9; 11:1-9; Hez. 34:25.

⁶⁵ Yşa. 11:6.

yüz yaşında ölenler için genç ölüm şeklinde değerlendirmeler yapılacaktır.⁶⁶ Kutsal dağda kimseye zarar gelmeyeceği de açıkça zikredilmektedir. Yine Mesih döneminde dünya Tanrı'nın bilgisiyle dolacaktır.⁶⁷

Tanrı Yahve, kurtarıcıyı barışın yöneticisi, doğruluğun önderi haline getirecektir.⁶⁸ Böylelikle Tanrı'nın desteğini alan kurtarıcının bir diğer görevi de Yahudi cemaatini bir araya toplamak olacaktır. Böylelikle sürgündeki İsraililer ve dağılmış olan Yahudiler bir araya gelecektir.⁶⁹ Mesih'in en önemli görevi ise Tanrı'ya iman edilmesini sağlamaktır. Bu şekilde dinî görevleri bulunan Mesih, Tanrı'nın her şeyin sahibi olduğunu insanlara anlatacak ve herkese Tevrat'ı öğretecektir. Tanrı Yehova, ona her sabah vahyedecek ve o insanlara tebliğde bulunacaktır.⁷⁰ Özetle Mesih, Yahudilere özlemini duydukları yaşantıyı sağlayacaktır.

Beklenen kurtarıcı inancına sahip bir diğer din de Hıristiyanlık'tır. Hıristiyanlıkta, beklenen kurtarıcının kim olduğu açıkça bilinmektedir. Âhir zamanda geleceğine inanılan kurtarıcı, Mesih İsa'dır. Mesih İsa, inananları kurtarmak için tekrardan yeryüzüne geleceği dair inanç, Hıristiyanların iman esaslarından biridir.⁷¹ Erken dönem Hıristiyanlığında Eski Ahit'te bahsedilen beklenen Mesih'in Hz. İsa olduğu düşünülmekteydi. Sonraki dönemde ise Hıristiyanlık'taki Mesih düşüncesi ile Yahudilik'teki Mesih fikri birbirlerinden farklı bir hale gelmiştir. Çünkü Yahudilik'te gönderilen Mesih, Tanrı'nın kutsal görevle görevlendirdiği bir şahıs iken Hıristiyanlık'taki Mesih Tanrı'nın oğlu olup, onun bedenleşmiş halidir.⁷² Hıristiyanlıktaki Mesih inancı enkarnasyon düşüncesini barındırmaktadır.

Katolik inanç esasına göre Hz. İsa insanların kurtuluşu için gökten indirilmiş ve kutsal ruhun kudretiyle varlığa bürünmüştür. O, insan olan Meryem'den doğmuştur. Mesih İsa, insanların günahları yüzünden çarmıha gerilmiş ve acı çekerek ölmüştür. Ölümünden üç gün sonra da göğe çıkarılmıştır. İsa Mesih şu an babanın sağında oturmaktadır. O, hesap günü yaklaştığında yeniden dünyaya gelecek ve sonsuz hükümdarlığına kavuşacaktır.⁷³ Mesih İsa, ikinci kez dünyaya gelmeden önce dünyaya kötülükler egemen olacaktır. Bu kaos ortamında milletler birbirleriyle savaşacak ve hastalıklar çoğalacaktır. Aile üyeleri birbirlerini düşman olarak göreceklendir. Çocuklar ailelerine isyan edip onları öldürecek konuma geleceklerdir. Korkunç kargaşa ortamında Mesih, bulutlar arasında büyük güç ve

⁶⁶ Yşa. 65:20.

⁶⁷ Yşa. 11:9.

⁶⁸ Yşa. 60:17.

⁶⁹ Yşa. 11:12.

⁷⁰ Sarıkçıoğlu, *Dinlerde Mehdi ve Mesih Tasavvuru*, 101-102.

⁷¹ Katolik Kilisenin Din ve Ahlak İlkeleri. Erişim 12 Ekim 2020.

<https://www.meryemana.net/kilise/hiristiyalik-inancinin-aciklamasi-ikrari>

⁷² Ayğan, *Son Peygamberi Müjdelemek*, 93.

⁷³ 1 Ko. 5:1-4; Katolik Kilisenin Din ve Ahlak İlkeleri. Erişim 12 Ekim 2020.

<https://www.meryemana.net/kilise/hiristiyalik-inancinin-aciklamasi-ikrari>

görkemle ortaya çıkacaktır. Böylelikle kurtuluşun yaklaşacağı tasvir edilmektedir.⁷⁴ Mesih İsa'nın ne zaman geleceği konusunda hiç kimse bilgi sahibi değildir. O ansızın, kimsenin beklemediği bir anda dünyaya dönecektir.⁷⁵ O geldiğinde uyuyan sâlihler uyandırılacaktır.⁷⁶ Mesih İsa, insanlara sonsuzluk bahşedecektir.⁷⁷ Herkese yaptıklarının karşılığını verecek olan Mesih İsa, kavmini de yanına alacaktır.⁷⁸ Kurtarıcı İsa'nın siyasî misyonu bulunmamakta olup bin sene sürecek saltanatının sonunda şeytan ve Deccal'le savaşıacaktır. Bu savaşın sonunda şeytan, sonsuza dek ateşe atılacaktır.⁷⁹ Şeytanın ateşe atılmasından sonra kıyamet kopacaktır. Kıyametin kopmasını müteakip Mesih İsa insanları yargılayacak ve ebedî hayatı başlatacaktır.⁸⁰

Sonuç olarak kurtarıcı inancının neredeyse tüm dinlerde ortak bir fenomen olduğunu söylemek mümkündür. Bu fenomene dair beklenti çoğu Müslüman âlimler tarafından Hz. Muhammed'in son nebi olarak vazifelendirilmesine yorumlanmıştır. Hz. Muhammed'in önceki kutsal kitaplarda geleceği müjdelenen elçi olduğu konusuna Kur'an referans gösterilmektedir.⁸¹ Hz. Muhammed'in Yahudilik ve Hristiyanlıkta müjdelenen şahıs olduğunu güçlendirecek başka bir etken ise Yuhanna İncili'nde bahsedilen *Paraklit/Faraklit*'tir.⁸² İslâm düşünürleri bu fikirler doğrultusunda Yahudi ve Hristiyan kutsal metinlerinde Hz. Muhammed'in peygamberliğinin izini sürmüşlerdir.⁸³ Tarih boyunca Ehl-i Kitapla yapılan en önemli tartışma konularından biri de Hz. Muhammed'in önceki kutsal kitaplarda müjdelenmesi olmuştur.⁸⁴

Beşâirü'n-nübüvve geleneği bağlamında Hz. Muhammed'in peygamberliğinin gerçek olduğunu ispatlamaya çalışan âlimlerden biri de Şemsüddîn es-Semerkindî'dir. Çalışmamızda Şemsüddîn es-Semerkindî'nin Kitâb-ı Mukaddes'teki pasajlardan yola çıkarak Hz. Muhammed'in peygamberliğini ispatlama çalışmasına yer vermeden önce bu âlim hakkında birtakım bilgiler vermeyi uygun gördük.

3. Şemsüddîn es-Semerkindî

Tam adı Şemsüddîn Muhammed b. Eşref el-Hüseynî es-Semerkindî olan yazarımız hicri 7./13 asrın sonları ve 8./14. asrın ilk çeyreğinde Türkistan'da yaşamış önemli bir Türk-İslâm düşünürüdür. Semerkandî felsefe, mantık, matematik, münâzara, bahs ve astronomi

⁷⁴ Luk. 21:10-26; 21:27; Mar. 13:12.

⁷⁵ Mar. 13:36.

⁷⁶ Yu. 5:28.

⁷⁷ 1 Ko. 15:51-53.

⁷⁸ Va. 11:18; Yşa. 11: 4; Yu. 14:3.

⁷⁹ Yu. 18:6; Va. 20:7-10; Waardenburg, "Mesih" 29/306.

⁸⁰ Va. 20:12; Rom. 8:18-23; 1 Se. 4:14, 17.

⁸¹ el-A'raf 7/157.

⁸² Yu. 14:26.

⁸³ Müslümanlara göre Hz. Muhammed'den bahseden pasajlardan bazıları: Yar. 17:20; 49:10; Yas. 18:17; 32:21; 33: 2; Yşa. 21:6-9; 42:9-17; 60:1-7; 65:1-6; Dan. 2:31-45; Mat. 3:2; 4:17; 6:10; 10:7; 13:31-32; 20:1-16; 21:33-44; Luk. 9:2; 10:9; Yu. 14:15-16; 15:26; 16:7-8, 13-14.

⁸⁴ Aydın, "Beşâirü'n-nübüvve", 5/192.

gibi alanlarda önemli eserler vermiş çok yönlü bir ilim insanıdır. Yazarın ölüm tarihi hakkında en kuvvetli ihtimal, onun *el-Meârif fî şerhi's-sahâif* isimli eserinin Sül. Ktp. Lâleli, 2432/5 numarada kayıtlı nüshasının müstensihi, Muhammed b. Mahmûd b. Ömer el-Gâzî'nin vermiş olduğu tarihtir. Bu nüshanın sonunda vefat tarihi olarak 702/1303 kaydının geçtiğini, ancak alt tarafına *ve işrine* şeklinde bir tashih kaydının ilave edildiği görülmektedir. Buna göre, müellifin ölüm tarihinin 722/1322 olması daha isabetli düşünölmektedir.⁸⁵

Şemsüddîn es-Semerkandî birçok sahada eserler vererek ilim ve felsefe tarihine damga vurmuş önemli düşünürlerdendir. Sisteminin merkezine mantık ilmini yerleştiren Semerkandî, hemen her disiplinde eleştirel ve analitik üslubu benimsemiştir. Onun yapıcı eleştirileri, Yunan filozoflarından, İslâm filozoflarına oradan da felsefî kelâm temsilcilerine kadar birçok âlimin fikirlerinin anlaşılması, yorumlanması ve analiz edilmesinde önemli bir role sahiptir. Semerkandî, yalnızca İslâm mezhep ve düşünürlerini değil, Hıristiyan ve Yahudi gibi Ehl-i Kitap inanç sistemini, Seneviyye ve Mecûsiyye gibi dinleri, natüralist filozofların Allah-âlem ilişkisi hakkındaki ideolojilerini de aklî ve naklî deliller ışığında eleştirmekten geri durmamıştır.

Semerkandî'nin kelâm eserleri arasında *es-Sahâifü'l-ilâhiyye* ve bunun şerhi *el-Maârif*'in daha çok öne çıktığını görmekteyiz. Semerkandî'nin en hacimli kelâm kitabı olan *el-Maârif*, müellifimizin diğer kelâm kitaplarındaki bilgilerin tamamına yakınına ihtiva eden zengin bir içeriğe sahiptir. Bu eserlerinin yanı sıra onun *el-Mu'tekadât*, *el-Envârü'l-ilâhiyye*, *Şerhü'l-lem'ati'r-râbi'a min envâri'l-ilâhiyye* ve *Risâletü'l-Akâ'id* gibi kelâmî eserleri de bulunmaktadır.⁸⁶

4. Şemsüddîn es-Semerkandî'de Kitâb-ı Mukaddes ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği

Hz. Muhammed'in nübüvvetini kanıtlamak için ileri sürölen mücizelerden birisi de geçmiş peygamberlerin onun peygamberliğini müjdelemeleri ve ilâhî kitaplarında onun peygamberliğine işaret etmeleri olarak gösterilmektedir.⁸⁷ Hz. Muhammed'in Kitâb-ı Mukaddes tarafından haber verildiğini iddia eden İslâm düşünürlerinden birisi de Şemsüddîn es-Semerkandî'dir.⁸⁸ O, Kitâb-ı Mukaddes'e ait bazı pasajları yorumlayarak

⁸⁵ Şemsüddîn Muhammed b. Eşref el-Hüseynî es-Semerkandî, *Kelâm Mecmuası*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli Koleksiyonu, nr. 2432), 34a, 52b, 56b, 136b, 153b, 169a.

⁸⁶ İsmail Yürük, *Şemsü'd-dîn Muhammed b. Eşref el-Hüseynî es-Semerkandî (öl. 702/1302)'nin Belli Başlı Kelâmî Görüşleri (Allah ve İman Anlayışı)*, (Erzurum, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1987), 10-16; Şemsüddîn es-Semerkandî, *el-Mu'tekad li i'tikâdi ehli'l-İslâm*, thk.-trc-değ., İsmail Yürük - İsmail Şık, (Ankara: Araştırma Yay., 2011), 20-23.

⁸⁷ Ebu'l-Hasen Âmirî, *Kitabü'l-r'lâm bi-menâkıbi'l-İslâm*, Thk. Ahmed Abdülhamid el-Gurâb, (Riyad: Dâru'l-Asâle, 1998) 201-209.

⁸⁸ İbrahim Kaplan, "Şemsüddîn es-Semerkandî'nin Nübüvvet Anlayışı", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5/4, (Nisan 2016), 756; Fadıl Ayğın, "Matürîdî Kelâmcı Şemsüddîn es-Semerkandî'nin Hıristiyanlık Eleştirisi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 46, (Nisan 2014), 129-132.

buradan Hz. Muhammed'in vasıfları, soyu ve zuhur ettiği coğrafyayla ilgili birtakım çıkarımlarda bulunmuştur.

4.1. Eski Ahit'te Hz. Muhammed'in Peygamberliği

Eski Ahit'te Hz. Muhammed'in peygamberliğine işaret olarak değerlendirilen özelliklerden birisi *Paran* kavramıdır. İlâhî vahyin tecelli ettiği bir yer olarak zikredilen *Paran* bölgesinin, Hz. Muhammed'in doğduğu ve vahye mazhar olduğu Mekke koordinatlarını vermesi onun önemli peygamberlik müjdelerinden birisi olarak değerlendirilmektedir.⁸⁹ Semerkandî, Tevrat'ta kurtarıcının ortaya çıkacağı bildirilen bölge ile Hz. Muhammed'in zuhur ettiği coğrafyanın örtüştüğünü iddia etmektedir. Nitekim Yasa'nın Tekrarı kitabında şöyle buyurulmaktadır: “Şöyle dedi: “RAB Sina Dağı'ndan geldi, halkına Seîr'den doğdu. Ve Paran Dağı'ndan parladi. On binlerce kutsalıyla birlikte geldi. Sağ elinde halkı için alev alev yanan ateş vardı.”⁹⁰ Semerkandî'ye göre bu pasajda zikredilen Seîr ve Paran dağları, Hz. İsa ve Hz. Muhammed'in doğdukları coğrafyaya işaret etmektedir. Nitekim Seîr Dağı, Hz. İsa'nın doğduğu Nasıra'ya yakın bir bölgede yer alırken, Paran Dağı ise Hz. Muhammed'in dünyaya geldiği Mekke yakınlarındaki Irak yolunun sol cenahında bulunmaktadır.⁹¹ Dolayısıyla pasajlarda sözü geçen ve nübüvvet kurumunun parlak çağını yaşayacağı Paran Dağı'nın koordinatları Hz. Muhammed'in dünyaya geldiği Mekke'ye işaret etmektedir. Semerkandî, Paran Dağı'na ilişkin coğrafi çıkarımını Tevrat'ın Yaratılış kitabında yer alan başka bir pasajla da desteklemektedir: “Çocuk büyürken Tanrı onunlaydı. Çocuk çölde yaşadı ve okçu oldu. Paran Çölü'nde yaşarken annesi ona Mısırlı bir kadın aldı.”⁹² Bu pasajda zikredilen Hz. İsmail'in yaşadığı Paran Çölü ile Hz. Muhammed'in zuhur ettiği Arabistan çölleri kastedilmektedir.⁹³ Bu pasaj, Paran Dağı'nın Mekke'yi işaret etmesine ilişkin en açık beşâret delili gözükmektedir. Nitekim Kur'ân'da Hz. İbrahim'in Hz. Hacer ve oğlu Hz. İsmail'i bıraktığı yer Mekke olarak ifade edilmiş⁹⁴ ve bu tarihî gerçeklik, kozmopolit Hicaz halkı tarafından sosyal kabul görmüştür. Sînâ Dağı, Seîr ve Paran Dağı koordinatlarının sırasıyla Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed'in peygamberliklerinin tecelli ettiği coğrafya ile tam bir uyum ve mükemmel bir düzen içerisinde olması da bu pasajdaki beşâret özelliğini güçlendiren önemli bir husustur. Dolayısıyla İsmâiloğullarının türediği bir yer olarak tezahür eden Paran Dağı, onun soyundan gelen Hz. Muhammed ve soyunun yaşadığı Hicaz bölgesi olarak belirginleşmektedir.

Eski Ahit metinlerinde geleceğe dönük kurtarıcı beklentisinde yer alan dünyevî-siyasî hâkimiyet, adalet üzere yönetim, Allah ile vahye dayalı iletişim, ilâhî vahyin insanlara bildirilmesinde aracılık ve çeşitli ahlâkî meziyetler Hz. Muhammed'in genel karakteristik

⁸⁹ Rahmetullâh b. Halîlirrahmân el-Hindî el-Keyrânevî ed-Dihlevî, *Izhâru'l-hak*, (Riyad: el-İdâretü'l-'Amme li't-Tab' ve't-Terceme, 1989), 5/1134-1135.

⁹⁰ Yas. 33:2.

⁹¹ Şemsüddîn Muhammed b. Eşref el-Hüseynî es-Semerkandî, *es-Sahâifü'l-ilâhiyye*, thk. Ahmed Abdurrahman eş-Şerîf, (Riyad: y.y., 1990), 423-424.

⁹² Yar. 21:20-21.

⁹³ Semerkandî, *es-Sahâifü'l-ilâhiyye*, 423.

⁹⁴ İbrâhîm 14/37; el-Bakara 2/127-129.

özellikleriyle özdeşleştirilmiştir.⁹⁵ Semerkandî, Kitâb-ı Mukaddes'in kimi pasajlarında anlatılan peygamberlik vasıflarını Hz. Muhammed'in özellikleriyle bağdaştırmak suretiyle de onun peygamberliğini kanıtlamaya çalışmaktadır. Tevrat'ta Yasa'nın Tekrarı kitabında şöyle buyurulmaktadır: “Onlara kardeşleri arasından senin gibi bir peygamber çıkaracağım. Sözlerimi onun ağızından işiteceksiniz. Kendisine buyurduklarımın tümünü onlara bildirecek. Adıma konuşan peygamberin iletmiş olduğu sözleri dinlemeyeni ben cezalandıracağım. Ancak, kendisine buyurmadığım bir sözü benim adıma söylemeye kalkışan ya da başka ilahlar adına konuşan peygamber öldürülecektir. Bir sözün RAB'den olup olmadığını nasıl bilebiliriz?’ diye düşünebilirsiniz.”⁹⁶ Ona göre bu pasajlarda tasvir edilen iki özellik Hz. Musa'dan sonra yalnızca Hz. Muhammed'de bulunmaktaydı;

Bu özelliklerin ilki, Tanrı'nın “Onlara kardeşleri arasından” sözü gereği bu peygamberin, İsrâiloğullarından olamayacağıdır. Semerkandî bu pasajdaki *kardeşleri* ifadesini amcaoğulları şeklinde yorumlayarak, vaad edilen peygamberin İsmâiloğullarından gönderileceğini çıkarmaktadır. Semerkandî bu çıkarımını Ortadoğu örfünde amcalara baba, amcaoğullarına da kardeş denildiğini açıklayarak desteklemeye çalışmaktadır. Ayrıca bir şeyin kendisine izafe edilmesi dilsel açıdan doğru kabul edilmediği için zamirin İsrâiloğullarına dönük olması *kardeşleri* ifadesiyle İsmâiloğulları'nın kastedildiğini göstermektedir. Ayrıca *kardeşleri arasından* ifadesiyle İsrâiloğulları anlatılmak istenseydi bu ifadenin yerine, *kendileri arasından* veya *içlerinden* gibi bir ifadenin kullanılması gerekirdi. Semerkandî bu pasajı dilbilimsel ve kültürel açılardan inceleyerek gönderileceği müjdelenen kurtarıcı peygamberin İsmâiloğullarından olması gerektiği sonucuna ulaşmaktadır. Gramatik açıdan bir kelimenin kendisiyle aynı anlamda başka bir kelimeye izafe edilmesi, kısır döngüye ya da kelâmın gereksiz uzatılmasına neden olduğu için geçersiz sayılması ve İsrâiloğulları ile İsmâiloğullarının ataları Hz. İbrahim'e nispetle kardeş mesabesinde bulunmaları, bu pasajda müjdelenen peygamberin İsrâiloğullarından herhangi bir peygamber değil, İsmâiloğullardan gönderilen Hz. Muhammed olduğu ihtimalini güçlendirmektedir.

Semerkandî'ye göre Hz. Muhammed'in söz konusu pasajda belirtilen ikinci özelliği ise onun yeni bir şeriata sahip olmasıdır. Zira Tanrı'nın *senin gibi* ifadesiyle yapılan teşbihin benzerlik yönü yeni bir şeriatla gönderilmektir. İnsanlık ve nübüvvet özellikleri daha önce geçen “Ona emrettiklerimi bildirecektir” sözüyle anlaşılabilirdi için buradaki benzetmenin yeni bir şeriata sahip olmak yönünden olması daha makuldür. Sözü geçen pasajların hitap ettiği Hz. Musa'dan sonra gelen peygamberler arasında Hz. Muhammed dışında yeni bir şeriata sahip peygamber gönderilmemiştir. Bu iki peygamber arasında gelen Hz. İsa İncil'de şöyle buyurmaktadır: “Kutsal Yasa'yı ya da peygamberlerin sözlerini geçersiz kılmak için geldiğimi sanmayın. Ben geçersiz kılmaya değil, tamamlamaya geldim.”⁹⁷ Hz. İsa'nın bu ifadelerinden onun yeni bir şeriat getirmediği anlaşılmaktadır. Ancak domuzun

⁹⁵ Aygün, *Son Peygamberi Müjdelemek*, 333.

⁹⁶ Yas. 18:18-21.

⁹⁷ Mat. 5:17.

mubah kılınması, cumartesi günü çalışmanın, sünnetin ve gusül abdestinin terk edilmesi Semerkandî'ye göre Hz. İsa değil, havariler aracılığıyla değiştirilmiş hükümlerdir.⁹⁸ Semerkandî bu pasajdaki benzetme yönünü yeni bir şeriatla gönderilmek olarak algılamıştır. Hz. Musa'dan sonra İsrâiloğullarından yeni bir şeriatla peygamber gönderilmediği için Hz. Musa'ya benzetilen peygamberin İsmâiloğullarından gönderilme ihtimali daha ağır basmaktadır. Nitekim bir kitap sahibi olan Hz. İsa da Semerkandî'nin referansta bulunduğu pasajda yeni bir şeriat getirmekle değil, mevcut şeriatı ikmal ve tahkim etmekle görevlendirildiğini açıklamıştır.

Semerkandî söz konusu pasajların anlam bütünlüğünü, “Ne zaman filan kavme filan oğullarından bir elçi göndersem ve o elçi ile onlara bir kitap indirsem elçinin sözüne kulak vermek onlara vâcip olur. Dinlemezlerse onlardan intikam alırım” şartlı önermesine benzetmektedir. Dolayısıyla Tanrı hakkında pasajlarda ileri sürülen peygamber gönderme şartının yalnızca varsayım olarak değerlendirilmesi doğru olmaz. Nitekim bu durumda Tanrı'nın abesle iştigal etmesi ya da peygamber gönderip göndermeyeceğini bilmemesi gibi bir durum söz konusu olur ki bunların tamamı Tanrı hakkında muhaldir.⁹⁹ Semerkandî söz konusu pasajı mantıksal açıdan şart ve cevap cümlelerinden oluşan şartlı bir önerme olarak değerlendirmektedir. Allah hakkında varsayımda bulunmak, gerçekleşeceğinin bilinmemesi halinde cehaleti, gerçekleştirilmeyeceği halde ifade edilmesi durumunda ise abesle iştigali gerektireceği için Allah'ın buradaki şart cümlesini gerçekleştirmesinden başka bir ihtimal gözükmemektedir. Aksi takdirde bu durum, Allah'a cehalet ve sefeh gibi O'nun yüce şanına yakışmayacak vasıfların nispet edilmesi anlamına gelir. Dolayısıyla Allah'ın bu şartları taşıyan bir peygamber göndermesi kesinlik kazanmaktadır.

Ayrıca Hz. Musa ile Hz. Muhammed'in doğal olarak dünyaya gelmesi, evlenmeleri, liderlik vasıfları, çeşitli konularda yenilik getirmeleri, hicret etmeleri, ilâhî vahyi yazıya geçirmeleri ve vefat etmeleri gibi hususlar aralarındaki benzerliklerin çeşitli boyutlarını gözler önüne sermektedir.¹⁰⁰

Hz. Muhammed'in soyunun Hz. İsmail aracılığıyla Hz. İbrahim'e ulaşması ve Kitâb-ı Mukaddes'te Allah'ın Hz. Hacer ve Hz. İsmail'e yönelik müjdeleri beşârete ilişkin önemli delillerdendir. Özellikle Hz. İsmail'in adı zikredilerek verilen müjdeler, Hz. Muhammed'in beşâretine ilişkin asıl pasajları oluşturmaktadır.¹⁰¹ Semerkandî, Kitâb-ı Mukaddes'te Hz. Muhammed'in nesebiyle ilgili de bilgi verildiğini iddia etmektedir: “*Hacer doğuracak. Onun*

⁹⁸ Semerkandî, *es-Sahâifü'l-ilâhiyye*, 423-424; Şemsüddîn Muhammed b. Eşref es-Semerkandî, *el-Maârif fi şerhi's-sahâif*, thk. Abdullah Muhammed İsmail-Nazir Muhammed Nazir İyâd, (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyetü li't-Türâs, 2017-2018), 2/1358-1359.

⁹⁹ Semerkandî, *es-Sahâifü'l-ilâhiyye*, 426; Semerkandî, *el-Maârif fi şerhi's-sahâif*, 2/1360-1361.

¹⁰⁰ İbrahim Halil Ahmed, *Muhammed fi't-Tevrâti ve'l-İncili ve'l-Kur'ân*, (Kahire: Dâru'l-Menâr, 1989), 67-68; Hindî, *Izhâru'l-hak*, 4/1122-1123.

¹⁰¹ Samuel b. Yahya b. Abbas el-Mağribî, *Bezlü'l-mechûd fi ifhâmi'l-Yehûd*, (Beirut/Şam: Dâru'l-Kalem/ed-Dâr eş-Şâmiyye, 1989), 91-92; Şehâbeddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. İdrîs el-Mısrî el-Karâfi, *el-Ecvibetü'l-fâhira anil-es'ileti'l fâcira*, (Kahire: Şirket Saîd Rafet li't-Tibâa, 1987), 417-418.

soyundan eli herkesten üstün birisi gelecek. Herkes elini saygıyla ona doğru uzatacak.”¹⁰² Bu pasajda belirtilen Hacer, Hz. Muhammed’in atası olan Hz. İsmail’in annesidir. Dolayısıyla Semerkandî, Hacer’in soyundan gelecek ve herkesin saygıyla selamlayacağı peygamberin Hz. Muhammed olduğunu iddia etmektedir.¹⁰³ Hz. İsmail hakkındaki söz konusu müjde Hz. Muhammed’in peygamberliğine yorumlanmıştır. Hz. İsmail’in soyundan onun şanını Hz. Muhammed’den daha çok yücelten başka birisi gelmediği için bu pasajda müjdelenen kurtarıcı peygamberin Hz. Muhammed olduğu çıkarılabilir. Nitekim Hz. Muhammed, İsrâiloğullarından sonra hem din hem de devlet otoritesini eline alarak geçmişte İsrâiloğullarının sahip olduğu nübüvvet ve mülkiyeti şahsında birleştiren güçlü bir peygamberlik icra etmiştir.

4.2. Yeni Ahit’te Hz. Muhammed’in Peygamberliği

Beşâret düşüncesini temellendirmede kullanılan delillerden birisi de Yuhanna İncili’nde yer alan Hz. İsa’nın kendisinden sonra geleceğini müjdelediği *Paraklit* kavramıdır. Beşâret bağlamında Müslümanlar dilsel analizler yaparak Yeni Ahit’te geçen *Paraklit* kavramı ile Saf Suresinde (61/6) zikredilen *Ahmed* ismini özdeşleştirmeye çalışmışlardır.¹⁰⁴ Semerkandî, Yeni Ahit’te müjdelenen *Paraklit* ile Hz. Muhammed’in Kur’ân’da belirtilen ismi *Ahmed* arasında filolojik bir ilişki kurarak onun peygamberliğini kanıtlamaya çalışmaktadır: “*Beni seviyorsanız, buyruklarımı yerine getirirsiniz. Ben de Baba’dan dileyeceğim. O sonsuza dek sizinle birlikte olsun diye size başka bir Yardımcı, Hak ve Yakîn Ruhu’nu/Paraklit’i verecek. Dünya O’nu kabul edemez. Çünkü O’nu ne görür, ne de tanır. Siz O’nu tanıyorsunuz. Çünkü O aranızda yaşıyor ve içinizde olacaktır.*”¹⁰⁵ Bu pasajda yer alan *Paraklit* ifadesi Hz. İsa tarafından hak ve yakîn ruhu olarak açıklanmaktadır. Bu tanım, Semerkandî tarafından Hz. Muhammed’in en önemli peygamberlik delillerinden birisi kabul edilmektedir. Nitekim hak ve yakîn ruhu, övgüye layık en yüce değer olması bakımından Arapçadaki *Ahmed* ismiyle eşanlamlı görülmektedir. Zira Arapça tafdîl ismi kalıbında bulunan *Ahmed* kelimesi, övgüye en layık anlamına gelmektedir.¹⁰⁶ Övgüye en layık olan şeyin hak ve yakîn ruhu olması nedeniyle de *Paraklit* ile *Ahmed* simleri Semerkandî’ye göre anlam bakımından örtüşmektedir. Hz. İsa’nın *Paraklit*’i kutsal ruh olarak anması ve onu hak ve yakîn nuru olarak tanımlaması bakımından Yuhanna İncili’ndeki şu pasaj da Semerkandî açısından önemlidir: “*Ama Baba’nın benim adıyla göndereceği Yardımcı/Paraklit, Kutsal Ruh, size her şeyi öğretecek, bütün söylediklerimi size hatırlatacak.*”¹⁰⁷ Kilisenin *Paraklit*’i Kutsal ruh ya da hak ve yakîn ruhu olarak çevirmesi, Semerkandî’nin açıkladığı etimolojik tahlile göre *Paraklit*’in Hz. Muhammed olduğu gerçeğini değiştirmemektedir.¹⁰⁸ İslâmî

¹⁰² Yar. 16:11-13; 21:17-19.

¹⁰³ Semerkandî, *es-Sahâifü’l-ilâhiyye*, 426; Semerkandî, *el-Maârif fi şerhi’s-sahâif*, 2/1362.

¹⁰⁴ İbn Teymiyye, Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim, *el-Cevâbü’s-sahîh liman beddel dine’l-Mesîh*, (Riyad: Dârü’l-Âsime, 1999), 5/284-319.

¹⁰⁵ Yu. 14:15-17.

¹⁰⁶ Semerkandî, *es-Sahâifü’l-ilâhiyye*, 427; Semerkandî, *el-Maârif fi şerhi’s-sahâif*, 2/1363.

¹⁰⁷ Yu. 14:26.

¹⁰⁸ Semerkandî, *es-Sahâifü’l-ilâhiyye*, 427.

kaynaklarda *faraklit*(فارقليط) şeklinde yer alan bu kelimenin aslı Grekçe'dir. Latince'ye *paracletus* olarak geçen kelime *parakalô* fiilinden gelmektedir ki *yanına çağırarak* demektir. Kilise dilinde ise *teselli etmek* anlamında kullanılmıştır. *Paraklêtos* da *yardıma çağrılan, müdafaa eden, şefaathçi*, kilise dilinde *teselli veren* gibi anlamlar taşımaktadır.¹⁰⁹ Semerkandî en beğenilen, en takdir edilesi ve en çok yüceltilen şey, hakikat ve buna duyulan içten bağlılık olması hasebiyle hak ve yakîn nuru ve kutsal ruh olarak nitelendirilen *Paraklit* kavramı ile semantik olarak en çok övülen ve sevilen anlamında tafdîl ismi kalıbındaki *Ahmed* ismini eşanlamlı kelimeler olarak değerlendirmiştir. Bu yorum her ne kadar biraz tekellüf içerse de Semerkandî'nin bu yorumu yapmasında beşâret geleneğinin bu konudaki diğer delilleri onun için birer öncül mesabesinde bulunmuştur. Nitekim kaynaklarda Yunanca bir isim kabul edilen *Paraklit*, Süryanicede *Münhemennâ* ile ifade edilmektedir. Bu kelimenin *hamd* kökünden gelen Ahmed, Muhammed ve Mahmud gibi isimlerle tercüme edilebileceği açıklanarak Yuhanna İncili'nin ilgili bölümünde geçen *Paraklit*' in Hz. Muhammed'i müjdelediği iddia edilmiştir.¹¹⁰

Semerkandî, vasıfları Hz. Muhammed ile örtüştüğünü düşündüğü *Paraklit*'i betimlemesi bakımından Yuhanna İncili'nde geçen şu pasaja da dikkat çekmektedir: “*Size gerçeği söylüyorum, benim gidişim sizin yararınızdır. Gitmezsem, Yardımcı/Paraklit size gelmez. Ama gidersem, O'nu size gönderirim. O gelince günah, doğruluk ve gelecek yargı konusunda dünyayı suçlu olduğuna ikna edecektir: Günah konusunda, çünkü bana iman etmezler; doğruluk konusunda, çünkü Baba'ya gidiyorum, artık beni görmeyeceksiniz; yargı konusunda, çünkü bu dünyanın egemeni yargılanmış bulunuyor. “Size daha çok söyleyeceklerim var, ama şimdi bunlara dayanamazsınız. Ne var ki O, yani Gerçeğin Ruhu gelince, sizi tüm gerçeğe yöneltecek. Çünkü kendiliğinden konuşmayacak, yalnız duyduklarını söyleyecek ve gelecekte olacakları size bildirecek. O beni yüceltecek. Çünkü benim olandan alıp size bildirecek*”¹¹¹ Semerkandî, söz konusu pasajlarda yer alan *Paraklit*'e ait vasıfların, Necm Sûresi'nde ifade edilen “*onun (Muhammed'in) kendiliğinden konuşmadığı, yalnızca ilahi buyrukları anlattığı*” ayetleriyle örtüşmesini anlamlı bulmaktadır.¹¹² *Paraklit*'e ilişkin ifade edilen genel özellikler, vahiy alması, insanlara tebliğde bulunması ve tebliğ görevini ilahi sadakatle yerine getirerek kendi hevesine uymaması, *Paraklit* hakkında belirtilen nübüvvet alametlerinin Hz. Muhammed ile örtüştüğünün önemli delillerindendir.

4.3. Semerkandî'nin Ehl-i Kitap ile Münazaraları

Semerkandî, Hz. Muhammed'in peygamberliğini Kitâb-ı Mukaddes'e dayanarak kanıtlamak amacıyla Ehl-i Kitap mensuplarıyla münazaralara da girişmiştir. Bu tartışmada Hıristiyan din adamları *Paraklit*'in İsa olduğunu iddia etmektedirler. Çünkü onlara göre Hz. İsa, çarmıhtan sonra üç defa gelmiş ve havariler ile görüşmüştür.

¹⁰⁹ Aydın, “Faraklit”, 12, 165.

¹¹⁰ Ebu Muhammed Abdülmelik İbn Hişam, *Sîretü'n-nebî*, (Beirut: Dâru'l-Kitab el-Arabî, 1990), 1/262.

¹¹¹ Yu. 16:7-15.

¹¹² Semerkandî, *el-Maârif fi şerhi's-sahâif*, 2/1364.

Semerkindî ise Paraklit ile Hz. İsa'yı kastetmenin mümkün olmadığını ifade etmektedir. O, bu iddiasını iki şekilde temellendirmeye çalışır. İlk olarak Hz. İsa kendisinden *ben* zamiriyle söz ederken, Paraklit'ten o şekilde söz etmektedir. Bu da İsa ile Paraklit'in farklı kişiler olduğunu göstermektedir. Ayrıca pasajlarda Paraklit'in onları hakka yönlendireceği ve onlara şeriatı öğreteceği anlatılmaktadır. Oysaki Hıristiyanların söz birliği yaptıkları gibi İsa çarmıhtan sonra geldiğinde şeriatın hiç bahsetmemiş, onlara hiçbir ahkâmı öğretmemiş, sadece yanlarında çok kısa süre kalmış ve Hıristiyanlar için şu ifadelerde bulunmuştur: “Şüphesiz ki ben Mesih'im. Benim öldüğümü sanmayın. Bilakis ben Allah katında diriyim ve sizi izliyorum. Ve bundan sonra yanınıza gelmeyeceğim.” Semerkindî, bu deliller karşısında münazaraya girdiği Hristiyanların cevap veremediklerini ifade etmiştir. Semerkindî, Hristiyanlarla yaptığı bu münazarada dilsel tahlil ve öncekilerin şeriatlarına ilişkin sunduğu bilimsel veriler ışığında Hristiyan din adamlarının mağlubiyetine neden olduğunu anlatmaktadır. Hz. İsa'nın yeni bir şeriat getirmediği bilgisi, Eski Ahit'te gönderileceği müjdelenen Hz. Musa gibi peygamberin Hz. Muhammed olduğunu kanıtlamak için daha önce de açıklanmıştı. Fakat Paraklit ile ilgili pasajda Hz. İsa ve Paraklit'e gönderilen zamirlerin farklı kişilikte olması nedeniyle Paraklit'in Hz. İsa değil, Hz. Muhammed olabileceğine ilişkin istidlal ilk kez yapılmıştır. Yuhanna 16:7-15 pasajının bağlamı dikkatlice incelendiğinde Semerkindî'nin bu dilsel analizinin çok da uzak bir ihtimal olmadığını anlaşılmaktadır.

Semerkindî, Hz. Muhammed'in Yahudiler tarafından kabul görmemesinin iki nedeni olduğunu ileri sürmektedir; Bunların ilki, Müslümanların Hz. Muhammed'in nübüvveti ile Yahudilik dâhil önceki bütün şeriatların nesih edildiği yani yürürlükten kaldırıldığı iddiasıdır. Yahudilere göre bu mümkün değildir. Çünkü böyle bir şey bedâyi/irade değişikliğini gerektirir. Nitekim yürürlükten kaldırılan şeriat, güzel ise güzel olanın iptali çirkin olduğu gibi; kötü ise de Allah'ın kötüyü emretmesi gibi bir durum ortaya çıkar. Bu durum ise Allah hakkında muhaldir. Yahudilerin bu itirazlarına karşı Semerkindî, neshi, önce gelen bir şeriatın hükmünün mutlak biçimde sona ermesi olarak tanımlamış ve bunun irade değişikliğini gerektirmeyeceğini savunmuştur. Ona göre kimi şeyler, kimi zaman ve kimi toplumlar bağlamında güzel olduğu halde başka zaman ve başka toplumlar nezdinde çirkin olabilir. Ayrıca Yahudilerin iman ettiği Hz. Musa'nın şeriatında bile nesih gerçekleşmiştir. Nitekim Tevrat'ın Yaratılış kitabında Nuh peygamber ve ona tabi olanlara bütün canlıların yiyecek olarak helal kılındığı belirtilmiş olmasına¹¹³ rağmen Tanrı, Musa'nın şeriatında birçok canlıyı onlara haram kılmıştır. Semerkindî, bu durumun da neshe örnek verilebileceğini ifade etmektedir. Buna ek olarak Yasa'nın

¹¹³ Yar. 9:2-5: **12.** “Eğer İbrani kardeşlerinizden bir erkek ya da kadın size satılırsa, altı yıl size kölelik edecek, yedinci yıl onu özgür bırakacaksınız. **13.** Onu özgür bırakırken, eli boş göndermeyin. **14.** Ona davalarınızdaki, tahilinizdeki, şarabınızdan bol bol verin. Tanrınız RAB'bin sizi kutsadığı oranda ona vereceksiniz. **15.** Mısır'da köle olduğunuzu, Tanrınız RAB'bin sizi kurtardığını anımsayın. Bu buyruğu bugün size bunun için veriyorum. **16.** “Eğer köleniz sizi ve ailenizi seviyorsa, sizden hoşnutsa, ‘Yanunuzdan ayrılmak istemiyorum’ derse, **17.** Bir biz alıp kölenin kulak memesinden sokarak kapıya geçirin; o zaman yaşam boyu köleniz olarak kalacaktır. Kadın kölelerinize de aynı şeyi yapın. **18.** Kölenizi özgür bırakınca üzülmemelisiniz. Size hizmet ettiği bu altı yıl boyunca ücretli bir işçiden iki kat fazla iş görmüştür. Tanrınız RAB yaptığınız her işte sizi kutsayacaktır.”

Tekrarı kitabında altı yılda hizmet eden köleye özgürlük sunulabileceğini ancak o isterse kulaklarının delinip sonsuza dek hizmet edebileceği ifade edilirken¹¹⁴ bu kuralın daha sonra Levililer kitabında yer alan bazı ifadelerde değiştirildiği iddia edilmektedir. Levililer kitabında köle için hizmet vakti elli yıl olarak belirtilmekte ve sonrasında aynı yıl azat edilmesi gerektiği şart koşulmaktadır.¹¹⁵ Semerkandî buna benzer nesih örneklerine Tevrat'ta da rastlanıldığı için nesih kavramının Yahudilik için de geçerli bir olgu olduğunu ifade etmektedir. Semerkandî, bu düşüncesiyle Hristiyanlık ve Müslümanlığın reddi için Yahudi teolojisinin temel yaklaşımlarından biri olan neshin imkânsızlığı görüşünü çürütmeye çalışmıştır. Ayrıca neshin imkânsızlığının geçersiz olduğunu savunmak ve bu konuda akli ve nakli delilleri ortaya koymak Hz. Muhammed'in peygamberliğini ispat bağlamında kalamî bir mesele olarak inşa edilmiştir. Kalam eserlerinde bu konu Hz. Muhammed'in son peygamber olarak gönderilmesinin temellendirilmesi hususunda incelenmektedir.¹¹⁶

Semerkandî, Yahudilerin Hz. Muhammed'i kabul etmemelerinin diğer nedenini de Hz. Musa'nın şeriatının sonsuza dek süreceğine dair inançlarıyla açıklamaktadır. Onlar bu inançlarını Tevrat'ta yer alan kimi pasajlar ile desteklemek isterler: *Size verdiğim buyruklara hiçbir şey eklemeyin, hiçbir şey çıkarmayın. Ama size bildirdiğim Tanrınız RABB'in buyruklarına uyun.*¹¹⁷; *"Ot kurur, çiçek solar, Ama Tanrımız'ın sözü sonsuza dek durur."*¹¹⁸, *"Tanrın RAB'bin buyruğu uyarınca Şabat Günü'nü tut ve kutsal say."*¹¹⁹ Bu pasajlara göre Hz. Musa'nın şeriatı sonsuza kadar devam edecek ise geçmiş şeriatların neshi üzerine kurulu olan Hz. Muhammed'in şeriatı geçerliliğini kaybedecektir. Semerkandî'ye göre sonsuzluğu çağrıştıran bu tarz söylemler her zaman hakiki anlamında kullanılmazlar. Nitekim ona göre buradaki söylem de kinaye sanatı gereği *uzun müddet* anlamında kullanılmaktadır. Semerkandî, bu iddiasını yine başka Tevrat pasajlarındaki sonsuzluk kavramlarıyla desteklemektedir. Örneğin; Tanrı Nuh'a: *"Sonsuza dek sana ve zürriyetine, yeryüzünde yürüyen canlıları helal kıldım"*¹²⁰ dedikten sonra Musa'nın şeriatıyla bu hüküm kaldırılmıştır.¹²¹ *Sonsuz* sözcüğünün köle çalıştırılmasında kullanılıp da sonrasında bu

¹¹⁴ Yas. 15:12-19.

¹¹⁵ Estreya Seval Vali, "Yahudilik'te Kölelik", Şalom Gazetesi (30 Ekim 2014), http://www.salom.com.tr/arsiv/haber-92813-yahudilikte_kolelik_.html Lev. 25: 8: **8.** *Yedi yılda bir kutlanan Şabat yıllarının yedi kez geçmesini bekleyin. Yedi kez geçecek Şabat yıllarının toplamı kırk dokuz yıldır. 9.* *Sonra, yedinci ayın onuncu günü, yani günahları başlatma günü, bütün ülkede yüksek sesle boru çalınacak. 10.* *Ellinci yılı kutsal sayacak, bütün ülke halkı için özgürlük ilan edeceksiniz. O yıl sizin için özgürlük yılı olacak. Herkes kendi toprağına, ailesine dönecek. 11.* *Ellinci yıl sizin için özgürlük yılı olacak. O yıl ekmecek, ürünün ardından süreni biçmeyecek, budanmamış asmanın üzümlerini toplamayacaksınız. 12.* *Çünkü o yıl özgürlük yılıdır. Sizin için kutsaldır. Yalnız tarlalarda kendiliğinden yetiştirdiği yiyebilirsiniz."*

¹¹⁶ Fadıl Aygün, *İslâm Kelâmında Yahudilik Eleştirisi Antropomorfizm ve Nesih Bağlamında Bir Araştırma*, (İstanbul: Rağbet Yay., 2016), 184, 185.

¹¹⁷ Yas. 4:2.

¹¹⁸ Yşa. 40:8.

¹¹⁹ Yas. 5:12.

¹²⁰ Yar. 9:2-3.

¹²¹ Haram kılınan bazı gıdalar için bk. Yas. 14:1-21.

hükümün kaldırılması da buna örnek gösterilebilir.¹²² Semerkandî, bu istidlal yöntemiyle Hz. Musa'nın şeriatının gerçek anlamda sonsuza kadar devam etmeyeceğini kanıtlayarak Hz. Muhammed'in peygamberliğine meşru bir zemin oluşturmaya çalışmaktadır. Semerkandî, Yahudiler'in tezlerini çürütmek için onların da kabul ettiği Eski Ahit metinlerinden yararlanmıştı. O, Yahudiler tarafından müsellemlenmiş olan Eski Ahit pasajları aracılığıyla deyim yerindeyse Yahudileri kendi silahlarıyla vurmaya çalışmıştır. Yahudiler, gerek bir hükümün gerekse de bir şeriatın yürürlükten kaldırılmasını ilâhî sıfatlar ve Eski Ahit metinleri bağlamında mümkün görmemişlerdir. Bir hükümün neshi konusunda görelilik esasını öne çıkaran Semerkandî, Hz. Musa'nın şeriatıyla ilgili sonsuzluğu ima eden söylemleri de dil sanatlarından kinaye olarak değerlendirmiştir. Sonuç itibarıyla o, Hz. Musa'nın şeriatının Hz. Muhammed'in şeriatıyla nesih edildiği inancına meşruiyet kazandırmaya çalışmıştır.

Semerkandî'ye göre kimi Yahudiler Hz. Muhammed'in nübüvvetini kabul etmekte fakat onun Araplara özel ve yerel bir peygamber olduğunu iddia etmektedirler. Semerkandî'ye göre onun mutlak anlamda peygamberliğini kabul etmek tüm getirdiklerini kabul etmeyi de gerektirir. Onun mutlak anlamda peygamber olduğuna inanmak, güvenilirlik vasfıyla Allah adına tebliğ ettiği; “*Ey İnsanlar! Ben Allah tarafından hepinize elçi olarak gönderildim*”¹²³, “*Seni bütün insanlara gönderdik*”¹²⁴ ayetlerine ve Hz. Muhammed'in “*siyahlara ve kızılara gönderildim*”¹²⁵ ifadesine de inanmayı gerektirir. Bütün bu ifadeler ise Hz. Muhammed'in evrensel bir peygamber olduğunu göstermektedir.¹²⁶ Dinler ve Mezhepler Tarihi araştırmalarına göre Semerkandî'nin burada kastettiği Yahudi grubun İseviyye olduğu anlaşılmaktadır. Bu grup Hz. İsa ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmektedir. İseviyye'ye göre Tanrı, Hz. İsa'yı İncil'de getirdiği şeylerle İsrailoğullarına göndermiştir. Hz. Muhammed ise İsmailoğullarına ve diğer Araplara gönderilmiş bir peygamberdir. Bu görüşleri onların dinine hâle getirmemektedir.¹²⁷

Semerkandî burada Ehl-i Kitap içinde Hz. Muhammed'in ulusal bir peygamber olduğunu kabul eden bir grubun varlığından söz eder. Onlara karşı verdiği cevabın hareket noktası ise peygamberlerin sıdk sıfatıdır. Hz. Muhammed'in herhangi bir şekilde peygamber olduğuna inananların, onun sıdk sıfatına sahip olduğuna ve yalan söylemeyeceğine de inanması gerekir. Dolayısıyla Hz. Muhammed'in evrensel bir peygamber olduğunu açıkça

¹²² Yas. 5:12-19; Lev. 25:8; Semerkandî, *es-Sahâifü'l-ilâhiyye*, 429-431; Semerkandî, *el-Maârif fi şerhi's-sahâif*, 2/1364-1365.

¹²³ el-A'raf 7/158.

¹²⁴ es-Sebe 34/28.

¹²⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhih*, (b.y.: Dâru İbn Kesîr, 1423/2002), “Salat” 56 (No. 438); Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî, *el-Müsnedü's-sahîh*, (b.y.: Dâru Taybe, 1428/2006) “Mesacid” 3 (no. 521).

¹²⁶ Semerkandî, *es-Sahâifü'l-ilâhiyye*, 430-431; Semerkandî, *el-Maârif fi şerhi's-sahâif*, 2/1364-1365.

¹²⁷ Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *el-Fasl Dinler ve Mezhepler Tarihi*, çev. Halil İbrahim Bulut, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017)1/425; Yaşar Kutluay, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2019), 227; Ayğın, *İslâm Kelâmında Yahudilik Eleştirisi Antropomorfizm ve Nesih Bağlamında Bir Araştırma*, 80.

ifade eden mezkûr sözleri onun sadece ulusal bir peygamber değil, cihanşümul bir peygamber olduğunu göstermektedir.

Semerkindî'ye göre Hristiyanlar da Yahudiler ile aynı gerekçelere dayanarak Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmedikleri için Yahudilere verilen cevapların aynısı Hristiyanlar için de geçerlidir. Ayrıca Yahudi şeriatında görülen nesih örneklerine Hristiyan şeriatında da tanık olmaktadır. Semerkindî'ye göre Hz. Musa'nın şeriatında haram kılınan domuz etinin helal kılınması, sünnet olmayı ve gusül abdesti almayı terk etmenin mubah kılınması Hristiyan şeriatındaki neshe örnek gösterilebilir.¹²⁸ Semerkindî, bu hükümlerin havariler tarafından ihdas edildiğini düşünse de bu deliliyle Hristiyan inancındaki bir çelişkiye işaret etmek istemiştir.

Sonuç

Aklî ilimlerde temayüz eden Semerkindî, ilâhiyat birikimiyle de kendisini göstermektedir. O, olağanüstü entelektüel ilgisiyle Kitâb-ı Mukaddes'e ilişkin bazı anahtar kavramlar ve ilâhî kodları analiz ederek İslâm dininin peygamberi Hz. Muhammed'in sadakatiyle ilgili özgün çıkarımlarda bulunmaktadır. Semerkindî, Hz. Muhammed'in nübüvvetine işaret niteliğinde değerlendirdiği kimi Tevrat ve İncil pasajlarını dil, mantık ve şeriat kuralları ekseninde yorumlayarak Hz. Muhammed'in müjdelenen son peygamber olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Onun bu konuda en çok üzerine eğildiği kavramsal çerçeve Paran dağı, Paraklit, Hz. Musa'ya teşbih ve İsmâiloğullarına verilen müjdelerdir. Semerkindî sözü geçen kavramlardan hareketle Hz. Muhammed'in zuhur ettiği coğrafya, onun üstün nitelikleri ve seçkin soyuyla ilgili çıkarımlarda bulunur. Semerkindî ayrıca Hz. Muhammed'in meşruiyetinin temelini oluşturan diğer şeriatların lağvedilip yerine İslâm'ın ikame edilmesi ve onun evrensel bir peygamber olduğu gibi esaslara yönelik Ehl-i Kitap tarafından yöneltilen eleştirilere de cevap vermektedir. Semerkindî, iddialarını teorik boyutta temellendirmenin yanı sıra bizzat Ehl-i Kitap önderleriyle münazaraya giriştiğini de aktarmaktadır. Ehl-i Kitap ile karşı tarafın kabullerinden hareket eden diyalektik yönetime dayalı tartışmaya giren Semerkindî, çoğu iddialarında ikna ve tatmin edici analitik tavır sergilese de bazı iddialarında yalnızca karşı tarafı ilzama dayalı sofistیک bir yaklaşım sergilediği gözlenmektedir. O, genel olarak beşâret geleneğine bağlı kalsa da muhakkik kimliğinin etkisiyle gelenek içerisindeki aynı delillere farklı bir perspektif ve güçlü bir muhakeme kazandırdığını rahatça ifade edebiliriz.

Kaynakça

Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. çev. Mahmud Çanga. İstanbul: Timaş Yayınları, 2016.

Ahmed, İbrahim Halil. *Muhammed fi't-Tevrâti ve'l-İncîli ve'l-Kur'ân*. Kahire: Dâru'l-Menâr, 1989.

¹²⁸ Semerkindî, *es-Sahâifü'l-ilâhiyye*, 431.

- Âmirî, Ebu'l-Hasen. *Kitabü'l-İ'lâm bi-menâkibi'l-İslâm*. thk. Ahmed Abdülhamid el-Gurâb, Riyad: Dâru'l-Asâle, 1998.
- Avesta. İstanbul: Avesta Basın Yayın, 2012.
- Aydın, Mehmet. “Beşâirü'n-nübüvve”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/549-550. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Aydın, Mehmet. “Faraklit”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/165-166. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Aydın, Mehmet. *Müslümanların Hristiyanlara Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Ayğın, Fadıl. *Son Peygamberi Müjdelemek Beşâirü'n-nübüvve*. İstanbul: İSAM Yayınları, I. Basım, 2013.
- Ayğın, Fadıl. *İslâm Kelâmında Yahudilik Eleştirisi Antropomorfizm ve Nesih Bağlamında Bir Araştırma*. İstanbul: Rağbet Yay., 2016.
- Ayğın, Fadıl. “Matürîdî Kelâmcı Şemsüddîn es-Semerkindî'nin Hristiyanlık Eleştirisi”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 46, (Nisan 2014), 125-144.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sağîh*. b.y.: Dâru İbn Kesîr, 1. Basım, 1423/2002.
- Chit Tin, Saya U. *The Coming Buddha Ariya Metteyya*. Sri Lanka: The Wheel Publication, 1992.
- Cilacı, Osman. *Dinler ve İnançlar Terminolojisi*. İstanbul: Damla Yayınevi, 2001.
- Cürçânî, Seyyid Şerif. *Mûcemu't-târîfât*. thk. Muhammed Sıddîk el-Minşevî. Kahire: Dâru'l-Fazîlet, trs..
- Greenstone, Julius H. *The Messiah Idea in Jewish History*. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1906.
- Gündüz, Şinasi. “Mecûsîlik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/279-284. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Gündüz, Şinasi. *Din ve İnanç Sözlüğü*. Konya: Vadi Yayıncılık, 1998.
- Gündüz, Şinasi. *Sâbiiler Son Gnostikler*. İstanbul: Vadi Toplum Yay., 2016.
- Gündüz, Şinasi. “Sabiilik”. *Yaşayan Dünya Dinleri*. ed. Şinasi Gündüz. 472-491. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Hamidullah, Muhammed. *Aziz Kur'an*. çev. Abdülaziz Hatip-Mahmut Kanık. İstanbul: Beyan Yayınları, 2017.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi I*. çev. Salih Tuğ. Ankara: İmaj İç ve Dış Ticaret A.Ş., 2003.

- Hindî, Rahmetullah b. Halilurrahman el-Kayrevânî. *Izhâru'l-hak*. 5. Cilt. Riyad: el-İdâretü'l-'Amme li't-Tab' ve't-Terceme, 1989.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî el-Kurtubî. *el-Fasl Dinler ve Mezhepler Tarihi*. çev. Halil İbrahim Bulut. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.
- İbn Hişam, Ebu Muhammed Abdülmelik. *Sîretü'n-nebî*. 1.Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitab el-Arabî, 1990.
- İbn Manzur, Muhammed b. Mükerrerem. *Lisânü'l-Arab*. 4. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Sadır, ts.
- İbn Teymiyye, Takiyyüddin Ahmed b. Abdülhalim. *el-Cevâbü's-sahîh liman beddel dine'l-Mesîh*. Riyad: Dâru'l-Âsime, 1999.
- Kaplan, İbrahim. "Şemsüddîn es-Semerkindî'nin Nübüvvet Anlayışı", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. 5/4, (Nisan 2016), 739-765.
- Karâfî, Şehâbeddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. İdrîs. *el-Ecvibetü'l-fâhira ani'l-es'ileti'l-fâcira*. Kahire: Şirket Saîd Rafet li't-Tıbâa, 1987.
- Kramer, Samuel Noah. *Tarih Sümer'de Başlar*. çev. Hamide Koyukan. İstanbul: Kabcı Yay., 1998.
- Kur'ân Yolu. Erişim 14 Ekim 2020. <https://kuran.diyaret.gov.tr>.
- Kutluay, Yaşar. *İslam ve Yahudi Mezhepleri*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2019.
- Kutlutürk, Cemil. *Hinduizm'de Avatar İnanç*. Ankara: Otto Yayıncılık, 2017.
- Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur İncil (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi -Yeni Yaşam Yayınları, 2019.
- Küçük, Abdurrahman vd. *Dinler Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınları, 2015.
- Mağribî, Samuel b. Yahya b. Abbas. *Bezlü'l-mechûd fî ifhâmi'l-Yehûd*. Beyrut/Şam: Dâru'l-Kalem/ed-Dâr eş-Şâmiyye, 1989.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî. *el-Müsnedü's-sahîh*. b.y.: Dâru Taybe, 1. Basım, 1428/2006.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem. *Dinlerde Mehdi ve Mesih Tasavvuru*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2017.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem. *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*. Isparta: Fakülte Yayıncılık, 2011.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem. "Buda Dininde Mehdi İnanç ve Buda'dan Bir Rivayet". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 4 (1980),77-90.
- Sarmış, İbrahim. *Hz. İsa ve Mesih İnanç*. İstanbul: Düşün Yay., 2015.
- Semerkindî, Şemsüddîn Muhammed b. Eşref. *es-Sahâifü'l-ilâhiyye*. thk. Ahmed Abdurrahman eş-Şerif. Riyad: y.y., 1990.

Semerkindî, Şemsüddîn. *Kelâm Mecmuası*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli Koleksiyonu, nr. 2432, 34a, 52b, 56b, 136b, 153b, 169a.

Semerkindî, Şemsüddîn. *el-Mu'tekad li i'tikâdi ehli'l-İslâm*. thk.-trc-değ.: İsmail Yürük-İsmail Şık. Ankara: Araştırma Yay., 2011.

Semerkindî, Şemsüddîn. *el-Maârif fi şerhi's-sahâif*. 2. Cilt. thk. Abdullah Muhammed İsmail-Nazir Muhammed Nazir İyâd. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyyetü li't-Türâs, 2017-2018.

Seval Vali, Estreya. “Yahudilik'te Kölelik”. Şalom Gazetesi (30 Ekim 2014). <http://www.salom.com.tr/arsiv/haber-92813-yahudilikte-kolelik.html>

Sponberg, Alan. “Maitreya”, *Encyclopedia of Buddhism*. ed. Robert E. Buswell, Jr, 1/ 507-508 United States of America: Macmillan Reference USA, 2003.

Topaloğlu, Bekir-Çelebi, İlyas. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2009.

Vidyarthi, Abdul Haque. *Muhammad in World Scriptures*. Lahore: Dini Muhammadi Press, 1975.

Vidyarthi, Abdul Haque-Ali, U. *Doğu Kutsal Metinlerinde Hz. Muhammed*. çev. Kemal Karataş. İstanbul: İnsan Yayınları, 1997.

Waardenburg, Jacques. “Mesih” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/306-309. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Wach, Joachim. “Dinler Tarihi ve Din Felsefesinde Kurtarıcı ve Kurtuluş” çev. Ali Coşkun. *Mesih Beklerken: Mesihçi ve Millenarist Haberler*. ed. Ali Coşkun. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003.

Yıldırım, Nimet. *İran Mitolojisi*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2012.

Yürük, İsmail. *Şemsü'd-dîn Muhammed b. Eşref el-Hüseynî es-Semerkindî (öl. 702/1302)'nin Belli Başlı Kelâmî Görüşleri (Allah ve İman Anlayışı)*. Erzurum, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1987.

Katolik Kilisenin Din ve Ahlak İlkeleri. Erişim 12 Ekim 2020. <https://www.meryemana.net/kilise/hiristiyanklik-inancinin-aciklamasi-ikrari>